

DANIEL CAIN ARMAND GOȘU
 CORNEL SIGMIREAN
ANNEMARIE SORESCU-MARINKOVIĆ

ROMÂNII DE LÂNGĂ NOI

Date despre autori:

DANIEL CAIN. Istoric, specializat în problematica spațiului Sud-Est european. Interesat de lumea diplomatică în epoca modernă și de formarea statelor naționale în Balcani, își desfășoară activitatea în cadrul Institutului de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române. Cadru didactic asociat la Universitatea din București; secretar al părții române în Comisia Mixtă de Istorie româno-bulgară.

ARMAND GOȘU. Istoric, specialist în problemele spațiului ex-sovietic și analist al evoluțiilor politice și diplomatice din zona euro-asiatică. Bun cunoscător al istoriei relațiilor româno-ruse, româno-sovietice, în secolele XVIII-XX, a efectuat lungi stagii de documentare în bibliotecile și arhivele din Moscova (1995–2000). Are un doctorat în istoria Rusiei, obținut la Moscova (1998). A publicat cărți și articole despre politica externă a Rusiei (secolele XIX-XX), politica externă a României în vecinătatea estică, relațiile româno-ruse, la edituri și în reviste de specialitate din țară, dar mai ales din străinătate (SUA, Rusia, Turcia, Franța). Conferențiar la Facultatea de Științe Politice a Universității din București, unde predă: „Istoria politică a Rusiei și a URSS”; „De la URSS la Federația Rusă”; „Politica externă a Rusiei și a URSS”, „Evoluții politico-diplomatice în spațiul ex-sovietic”.

CORNEL SIGMIREAN. Istoric, specialist în problematica intelectualității românești în Transilvania, s-a remarcat prin numeroase cărți, studii și articole despre elitele politice și intelectuale din Transilvania și Ungaria, problematica studenților români din Transilvania, Ungaria și Slovacia, iluminismul românesc sau evoluția învățământului universitar românesc în Transilvania. Profesor universitar la Universitatea „Petru Maior” din Târgu Mureș și director al Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” al Academiei Române.

ANNEMARIE SORESCU-MARINKOVIĆ. Este folclorist și etnolingvist, cercetător științific gradul III la Institutul de Balcanologie al Academiei Sârbe de Științe și Arte din Belgrad. În 2010 și-a susținut, la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, disertația de doctorat cu tema „Ființe demonice la românii din Timoc (Serbia)”. Printre domeniile sale de cercetare se numără limba, folclorul și identitatea comunităților românofone din afara granițelor, migrațiile și interferențele lingvistice în Balcani, multilingvismul.

DANIEL CAIN ARMAND GOȘU
CORNEL SIGMIREAN
ANNEMARIE SORESCU-MARINKOVIĆ

ROMÂNII DE LÂNGĂ NOI

Cu un cuvânt-înainte de
CRISTIAN DAVID
Ministru delegat pentru românii de pretutindeni

Redactor: Antonia Kacsó, Brândușa-Cătălina Zărnescu
Tehnoredactare computerizată: Olimpia Bolozan
Designul copertei: Andreea Apostol

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MINISTERUL AFACERILOR EXTERNE (București).

Departamentul Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni

**Românii de lângă noi/Ministerul Afacerilor Externe, Departamentul
Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni; Daniel Cain,
Armand Goșu, Cornel Sigmirean, Annemarie Sorescu-Marinković;
introd.: Cristian David. - București: Corint Junior, 2013
ISBN 978-973-128-507-8**

I. Cain, Daniel
II. Goșu, Armand
III. Sigmirean, Cornel
IV. Sorescu-Marinković, Annemarie
V. David, Cristian (pref.)

323.1(=135.1)(100)

008(=135.1)(100)

București, 2013
ISBN 978-973-128-507-8

www.dprp.gov.ro

Acest volum a fost tipărit cu sprijinul Ministerului Afacerilor Externe –
Departamentul Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni.

Conținutul acestui volum nu reprezintă poziția oficială a Ministerului Afacerilor
Externe – Departamentul Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni.

Cuprins

<i>Cuvânt-înainte</i>	7
ROMÂNII DIN ALBANIA	9
ROMÂNII DIN BULGARIA	27
ROMÂNII DIN CROAȚIA	49
ROMÂNII DIN GRECIA	61
ROMÂNII DIN MACEDONIA	77
ROMÂNII DIN REPUBLICA MOLDOVA	93
ROMÂNII DIN SERBIA	133
ROMÂNII DIN UCRAINA	161
ROMÂNII DIN UNGARIA	185
<i>Bibliografie orientativă</i>	207

Cuvânt-înainte

Cine călătorește prin țările vecine României constată cu emoție profundă, dar și cu surprindere, că de-a lungul frontierei noastre se află numeroase comunități de români. Sunt compacte, formate adesea în jurul unor așezări în care locuiesc exclusiv românii. Despre aceste comunități istorice, românii din România știu prea puțin. Au rămas în afara actualelor frontiere ale României, în diverse contexte istorice, în Republica Moldova, Ucraina, Serbia, Ungaria, Bulgaria și mai departe, în Albania, Macedonia și Croația. De-a lungul secolelor, și-au păstrat cu demnitate și strălucire identitatea lor culturală și națională.

Și-au păstrat obiceiurile, tradițiile și limba chiar și în spațiile unde istoria i-a privit cu dușmănie, iar autoritățile vremelnice au încercat să-i asimileze. Noi, românii dinăuntrul țării, mai știm câte ceva despre comunitățile românești din Ucraina sau Serbia. Mai puțin însă despre comunitățile de istroromâni, ce par izolate undeva departe, chiar dacă, în fapt, se află destul de aproape de România, pe teritoriul Croației. De-a lungul anilor în mijlocul lor au ajuns, de regulă, doar cercetători, istorici sau jurnaliști pasionați să le studieze

sub diverse aspecte: lingvistic, etnologic și folcloric, istoric sau sociologic. Alături de celelalte comunități de români de pretutindeni, ei constituie un reper extraordinar pentru întregul neam românesc.

De aceea, Departamentul Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni din cadrul Ministerului de Externe sprijină cu satisfacție proiectul Grupului Editorial Corint. Albumul de față, o lucrare menită să prezinte românilor din interiorul țării comunitățile de români din vecinătatea României, abordează cursiv, prin cuvânt și imagine, viața românilor de dincolo. Cine sunt românii din Ungaria, Ucraina, Bulgaria sau Serbia, cum de se află în aceste țări, care este patrimoniul lor cultural sau cum se raportează la propriul lor trecut, iată câteva dintre aspectele pe care autorii le ating în această lucrare.

Armand Goșu, Cornel Sigmirean, Daniel Cain și Annemarie Sorescu-Marinković, autori reputați, sunt specialiști care și-au dovedit excelența prin cercetările pe care le-au întreprins de-a lungul anilor. Ei au făcut posibil acest album și oferă, cu bucurie, descoperirile lor publicului din România și din străinătate.

Fiind un efort colectiv de anvergură se cuvine să menționăm, mulțumindu-le, specialiștii din cadrul Arhivelor Naționale ale României, domnul director Ioan Drăgan, doamna director adjunct Alina Pavelescu, cât și pe aceia care au lucrat la identificarea și furnizarea ilustrațiilor pentru album. Arhivele Naționale au oferit acces autorilor la fondurile și colecțiile lor și au sprijinit constant eforturile acestora. Bogăția de colecții de fotografii și ilustrații din Arhivele Naționale ale României este deosebită. Amintim aici arhiva fraților Manakia, foști fotografi ai curții otomane și ai regelui Alexandru I al Iugoslaviei, care au realizat fotografii de colecție în Balcani. Arhiva fraților Manakia reprezintă azi o sursă de ilustrații de o valoare extraordinară.

Academia Română a sprijinit de la început acest proiect, astfel că se cuvine să mulțumim domnului președinte Ionel Haiduc. Biblioteca Academiei Române a oferit accesul la colecțiile sale de stampe. De asemenea, mulțumim atât conducerii Bibliotecii Academiei Române (domnului academician Florin Filip, director general) și celor care au lucrat la identificarea și prelucrarea fotografiilor necesare acestui album. Adresăm mulțumiri și Agenției Naționale de Presă AGERPRES și domnului director general Alexandru Giboi pentru deschiderea arătată proiectului nostru.

Domnul Șerban Drăgușanu, reputat cartofil, ne-a pus la dispoziție imagini inedite din colecția lui personală. Pe această cale îi mulțumim călduros și îl asigurăm de recunoștința noastră, în calitatea Domniei Sale de păstrător rafinat al trecutului românesc.

Domnul Marian Voicu, jurnalist TVR, a răspuns prompt nevoilor autorilor, punându-le la dispoziție poze cu istroromâni din Croația. Îi suntem recunoscători. De asemenea, doamnele Mihaela Nubert-Chețan și Iulia Wișoșenschi de la Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” au venit în sprijinul cererilor noastre. Mulțumiri și conducerii Institutului de Etnografie și Folclor, respectiv doamnei academician Sabina Ispas, pentru sugestiile prețioase avansate în dialogul cu Departamentul Politici pentru Relația cu Români de Pretutindeni. Mulțumiri și domnului Ivo Gheorghiev, președintele Uniunii Etnicilor Români „AVE”, din Bulgaria, care a răspuns cu promptitudine și dedicație cererilor noastre. Adresăm mulțumiri și doamnei Eva Iova-Șimon, redactor-șef la săptămânalul „Foaia Românească”, din Ungaria, pentru sprijinul consistent oferit.

Mulțumim misiunilor diplomatice ale României din zona de vecinătate pentru eforturile constante pe care le depun pentru ca românii din jurul granițelor României să își poată afirma identitatea culturală. Ele sunt partenerul nostru natural, la fel ca și comunitățile propriu-zise de români și asociațiile și organizațiile acestora.

Sperând ca acest demers să deschidă un drum nou înspre comunitățile istorice, dedicăm acest album românilor de pretutindeni, păstrători hotărâți ai identității românești!

CRISTIAN DAVID
Ministru delegat pentru
românii de pretutindeni

Românii din Albania

de Daniel Cain

ROMÂNII DIN ALBANIA

Tipuri de fărșeroate din Pleasa și Moscopole (1904). În acea perioadă, Pleasa număra 705 locuitori. Sursa: Colecția Manakia, Biblioteca Academiei Române (BAR).

Tipuri de fărșeroți din Pleasa, Corița (Corcea) și Moscopole (1905). Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Cunoscuți sub diverse denumiri (vlahi, macedoromâni, fărșeroți, meglenoromâni etc.), aromânii sunt considerați de majoritatea istoricilor, lingviștilor, etnografilor și sociologilor ca fiind ramura sudică a poporului român. Acești locuitori de sorginte romanică sunt „o rasă viguroasă și plină de vioiciune”, animată de un viu sentiment de libertate, un popor care

posedă o frumoasă cultură populară, „având în urma lui un trecut măreț” (Moscopole reprezintă exemplul cel mai elocvent), care „a luptat pentru independența sa națională, ca și pentru cea a creștinilor” din Peninsula Balcanică. Călătorind prin ținuturile albaneze, în 1919, aromânul Tache Papahagi, autorul rândurilor de mai sus, avertizează că acest neam „astăzi e amenințat să dispară

Căpitanul aromân Apostol Cușona, din Pleasa. „A omorât pe arhierul grec din Corița, pentru necazul că nu permitea să slujească popii în românește la Biserică. A fost prins de autoritățile turcești și condamnat la 101 de ani închisoare, a fost liberat cu ocazia proclamării Constituției otomane.” (după 1908) Sursa: Colecția Manakia, BAR.

prin dezinteresarea unora, ca și prin miopia interesată a altora”. Este perioada unor profunde schimbări, rezultat al forței naționalismului balcanic și al destrămării spațiului otoman, care determină importante mutații ale modului tradițional de viață al aromânilor. Asistăm la un proces de deznaționalizare, deși aromânii „au avut dintotdeauna conștiința propriei naționalități”. Mă cuprind fiorii, îi scrie un aromân, la 1931, ministrului român la Tirana, Vasile Stoica, „când mă gândesc că acești fii rătăciți ai neamului vor dispărea din neputința de a se menține, contrar dorinței lor arzătoare”.

Albania reprezintă cel de-al doilea leagăn din Peninsula Balcanică al aromânilor, la sfârșitul secolului al XIX-lea fiind consemnată prezența lor, în zone compacte, în peste 200 de localități. Păstoritul este principala lor îndeletnicire, căraușia fiind mai puțin răspândită printre aromânii din Albania. Cunoscuți de către ceilalți aromâni sub numele de „fărșeroți”, aceștia puteau fi întâlniți în nordul Albaniei (grupați în jurul orașelor Durrës și Tirana), în centrul țării – în câmpia Muzachia (Myzeqeja), din apropierea Mării Adriatice, precum și la sud de lacurile Prespa și Ohrid, în apropierea orașului Corcea (Korçe). Fărșeroții din sudul Albaniei sunt considerați de același Tache Papahagi drept „adevărații nomazi ai neamului aromânesc”.

Este greu de stabilit cu exactitate numărul aromânilor din ținuturile albaneze, statisticile din diferite surse oferind date contradictorii, de la câteva zeci de mii, la sute de mii de

Comunitate de aromâni din Albania (anii 1930). Sursa: Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC).

Ministrul român la Tirana, Vasile Stoica, alături de un grup de aromâni din Albania (1931–1933). Sursa: ANIC.

Aromâni din Moscopole (anii 1930). La începutul secolului trecut, aici locuiau 1 700 de suflete. Astăzi, populația acestui oraș, cândva înfloritor, numără doar 800 de locuitori. Sursa: ANIC.

persoane. De vină pentru această situație ar fi, potrivit diplomatului Vasile Stoica, nu doar absența unor statistici precise, cât și faptul că „populația noastră însăși, în covârșitoarea ei majoritate, chiar dacă nu e lipsită complet de conștiința ființei sale etnice deosebite de celelalte neamuri, este totuși lipsită de o conștiință activă a caracterului său românesc”. În aceste condiții, Stoica estimează că, în Albania, „numărul total al aromânilor se ridică la 40 000 de suflete”. Spre comparație, datele oferite de autoritățile albaneze în aceeași perioadă (1931) indică existența a 11 000 de

aromâni. După ocupațiile lor și după felul lor de viață, ministrul român la Tirana îi împarte pe aceștia în patru categorii: „orașeni” („pretutindeni harnici, pricepuți și întreprinzători”), „agricultori” (care trăiesc în grupuri mici răzlețe printre albanezi, motiv pentru care „sentimentul românesc la dânsii e foarte puțin dezvoltat”), „munteni stabili” (cu gospodării frumoase și o conștiință românească „dezvoltată”) și „munteni nomazi sau fărșeroți” (care, deși nu au „sentimente românești pronunțate”, își păstrează „cu îndărătnicie limba, credința și obiceiurile lor strămoșești”).

Biserica cu hramul „Schimbarea la față” din Corcea, înainte și după cutremurul din 1931. Biserica a fost clădită cu ajutorul comunității locale și al fărșeroșilor din America și România. Sursa: ANIC.

Biserica Sf. Maria din Moscopole, ridicată între 1712–1715 (anii 1930). Sursa: ANIC.

„Școala și biserica, cultura și credința” sunt singurele mijloace aflate la îndemâna statului român pentru a împiedica procesul de de-naționalizare al aromânilor din Albania. Din numărul de școli primare și secundare pe care le aveam înainte de 1914 – se plânge ministrul român la Tirana, în 1925 – „nu ne-au mai rămas decât trei școli primare”, iar „cu bisericile stăm tot atât de rău, dacă nu și mai rău”. Până la apariția statului modern albanez, în aceste ținuturi existau, sub stăpânire otomană, „17 școli primare, care aveau deplină autonomie, funcționând cu învățători cetățeni români, numiți și plătiți de statul român”.

În perioada interbelică majoritatea acestor școli sunt desființate, guvernul de la Tirana acceptând, cu mari greutate, funcționarea a șase școli primare de stat, cu dreptul de predare a limbii române, „însă cu învățători numiți, plătiți și controlați de albanezi”. Dacă în 1925 în Albania mai găsim doar „două biserici românești cu caracter românesc, una la Elbasan și alta la Corcea”, două decenii mai târziu, sub administrația militară italiană, aromânii din aceleași regiuni „își mențin biserici naționale cu slujba în limba română în opt comune”. Odată cu instaurarea regimului comunist, aceste școli și biserici românești

Biserica Sf. Nicolae din Moscopole, ridicată între 1721–1722 (anii 1930). Sursa: ANIC.

Biserică din Moscopole, în ruină (anii 1930). Fostă metropolă culturală și comercială a aromânilor din Balcani, cu o populație de 60 000 de locuitori la jumătatea secolului al XVII-lea, Moscopole este distrusă la sfârșitul aceluiași veac. Sursa: ANIC.

Biserică din Moscopole, în ruină (anii 1930). Orașul a jucat în secolul al XVIII-lea „un rol din cele mai însemnate în Peninsula, atât prin cultura locuitorilor lui armâni, cât și prin marea avuție și spiritul de întreprindere al lor” (Ioan Nenițescu, 1892). Sursa: ANIC.

din Albania vor fi închise. În plus, prezența aromânilor este înregistrată doar în recensămintele din 1950 (2 381 de persoane) și 1955 (4 200 de persoane). Din acel moment, peste ei se așterne o tăcere deplină și un dezinteres total din partea autorităților comuniste, atât de la Tirana, cât și de la București.

Astăzi, aromânii din Albania sunt recunoscuți doar ca minoritate culturală. Comunitatea aromână este grupată în sate locuite exclusiv numai de ea, ca în județele Korçë, Pogradec, Fier, Lushnje, Berat, Elbasan,

fie integrată cu albanezii, ca la Gjirokastrë, Shkoder, Permet, Durrës sau Tirana. După o tăcere de peste cinci decenii, aromânii au reapărut în statisticile oficiale albaneze, recensământul din 2011 consemnând prezența a 8 266 de persoane. Cele mai mari comunități pot fi întâlnite la Korçë (2 677 de persoane) și Fier (1 553 de persoane). Rezultatele acestui recensământ consemnează fenomenul migrației (spre centrele urbane sau peste hotare) și al depopulării așezărilor rurale aromâne prin tradiție. Recunoașterea statutului de

Clădire din Moscopole, în ruină (anii 1930). Intrând în această localitate, la 1892, Ioan Nenițescu observă că „dai de ruinele unor case ce seamănă mai mult a palate”. Sursa: ANIC.

minoritate națională, asemeni grecilor din Albania, ar însemna, pentru aromâni, acordarea de drepturi politice, școli și presă în limba maternă, finanțate de stat. În prezent, statul român susține școala și grădinița de la Divjaka, unde învață aromâna și i româna peste 60 de copii. O altă problemă a fărșeroșilor o constituie recunoașterea oficială a bisericii în limba maternă. Conform legislației albaneze, o religie nu poate avea decât o

singură comunitate (biserică) religioasă. Aromânii, care sunt ortodocși, nu pot obține acest statut deoarece grecii, mai numeroși și mai influenți, l-au căpătat deja. Singurul lăcaș în care se slujește în aromână este biserica având hramul „Schimbarea la față” din Corcea, patronată de Patriarhia Română. În prezent, există mai multe organizații ale aromânilor în Albania, care militează pentru drepturi culturale, politice, educaționale și religioase.

Clădiri din Moscopole, în ruină (anii 1930). Ioan Nenițescu găsește aici, la 1892, coline acoperite „de ruine peste tot”, iar „priveștiștea aceasta umple de jale inima călătorului”. Sursa: ANIC.

Biserică din Moscopole, în ruină (anii 1930). „Douăsprezece biserici mărețe stau încă astăzi în picioare, și se văd ruinele altor douăsprezece biserici” (Ioan Nenițescu, 1892). Sursa: ANIC.

Biserică aromânească, cu hramul Sf. Nicolae, din zona Câmpiei Muzachiei, în care se mai slujește doar ocazional, în limba albaneză (2009). Sursa: DPRRP.

Satul aromân Greava este situat într-o zonă muntoasă greu accesibilă, înconjurat de așezări musulmane. Copii aromâni pe ulița satului. Sală de curs în școala din localitate. Sursa: DPRRP.

Urme ale prezenței românești în Câmpia Muzachiei: mic monument care marchează locul unei biserici aro-mânești distruse de regimul comunist și o cruce cu inscripție în limba română.

„Că Moscopole, patria atâtor bărbați luminați ai Aromânilor a fost odată mare, se poate vedea și din dărâmurile și ruinele ce-au rămas din vechime; din grămezile de pietre împrăștiate în toate părțile” (Constantin N. Burileanu, 1905). Sursa: ANIC.

Românii din Bulgaria

de Daniel Cain

ROMÂNII DIN BULGARIA

Port tradițional din zona Vidin – Timoc. Femeile timocene poartă *cămașă și pristelcă*, iar bărbații poartă *cioareci albi, sumane și căciulă*. Sursa: DPRRP.

Oameni pașnici, care „trăiesc separat de restul naționalităților și i, deși au aceeași religie ca bulgarii, rar intră în căsătorii mixte cu aceștia”. Astfel sunt descriși vlahii din Bulgaria, de către călătorul american Will S. Monroe, la începutul secolului trecut. Vorbim despre o perioadă în care, după cum constata reputatul lingvist german Gustav Weigand, „românii se simt acolo destul de liberi”. Mai

precis, „în biserică se slujește în limba română, preoții sunt români, e drept că la școală se învață și bulgărește, dar limba de predare este tot cea românească”. Un secol mai târziu, realitatea din teren este schimbată în mod radical. O scurtă trecere în revistă a datelor statistice din ultimele decenii este edificatoare în acest sens.

Primul recensământ al populației din nou formatul Principat bulgar consemnează,

Evenimente precum „Festivalul internațional folcloric al cântecului și dansului româno-vlah”, de la Vidin, sau „Festivalul Cântecului și Dansului Autentic Românesc de la Rabrovo” au devenit deja o tradiție. Sursa: DPRRP.

la 1881, prezența a 49 064 de vlahi, aproape jumătate dintre aceștia locuind în zona Vidinului. Reprezentând 2,44% din populația acestui stat, prezența românească este înregistrată în 16 dintre cele 21 de regiuni administrative ale Principatului autonom al Bulgariei. În următoarele decenii, românii reprezintă a treia minoritate din Bulgaria, după turci și țigani, urmași de greci și evrei. Astfel, potrivit statisticilor oficiale, în Principatul bulgar locuiesc, la 1900, 71 063 de români, predominant în zonele rurale (68 988). Numărul românilor din Bulgaria crește treptat, la 75 778, în 1905, respectiv, 79 748 de persoane, în 1910. Aceasta este, de fapt, cea mai ridicată cifră întâlnită în statisticile de la Sofia în privința românilor din Bulgaria. La recensământul din 1910, statisticile vremii îi includ și pe aromânii din Bulgaria, la rubrica „țințari”, fiind menționate 4 220 de persoane.

În perioada interbelică înregistrăm o diminuare, în statisticile oficiale, a numărului și a ariei de prezență a populației românești din Regatul bulgar. Astfel, potrivit recensământului din 1920, în Bulgaria întâlnim 57 312 de „români”, în timp ce 75 065 de persoane au indicat „româna” drept limbă maternă. Următoarele două recensăminte arată nonconcordanța datelor prelucrate. Astfel, în 1926 sunt înregistrați în Bulgaria 69 080 de „români”, în timp ce „româna” reprezintă limba maternă a 83 746 de cetățeni bulgari (în această ultimă categorie sunt incluși și aproape 10 000 de aromâni). În doar opt ani,

Florentin este unul dintre satele tipice locuite de românii din regiunea Vidin-Timoc. Populația acestui sat este de 337 de locuitori (2011), mulți tineri preferând să-și caute un loc de muncă peste hotare. Sursa: colecție particulară.

numărul celor a căror limbă maternă este româna scade, în statisticile oficiale, de peste patru ori, până la 16 405 de persoane. Aceasta este perioada unei politici represive a autorităților de la Sofia, „pentru a șterge orice urmă a caracterului etnic”, caracterizată, printre altele, de interzicerea folosirii limbii române în școli și biserici. Numele multor sate românești sunt schimbate, iar autoritățile bulgare îi obligă pe vlahi „să ceară, prin petiție, nume curat bulgărești”. În rapoartele diplomatice ale vremii se menționează faptul că, în 1935, în unele localități din Bulgaria „limba română este interzisă pe stradă chiar și în conversațiile private și i autoritățile continuă a amenda pe contravenienți”. În privința

Piatră de mormânt dintr-un cimitir abandonat din Odârți (Dobrici), în care au fost înhumați coloniști aromâni. După 1940, acest sat aflat în Cadrilater s-a golit ca urmare a plecării coloniștilor, locul lor fiind luat, ulterior, de rudari românofoni. Sursa: Stelu Șerban și Ștefan Dorondel (2007).

După mari eforturi, în biserica cu hramul „Înălțarea Domnului” din satul Rabrovo slujba se poate ține în limba română. Sursa: colecție particulară.

obligativității respectării drepturilor minorităților, se arată într-un raport al Legației României la Sofia, redactat în 1929, balanța înclină „cu mult în avantajul bulgarilor”. Astfel, în Bulgaria, „noi avem 2 școli primare mixte și un gimnaziu mixt” (la Sofia și

Giumaia de Sus – astăzi Blagoevgrad –, niciuna în apropiere de malul drept al Dunării, școli care vor dispărea în următoarele două decenii), pe când „bulgarii au în țara noastră 9 școli primare și 5 licee sau gimnazii”.

Nu este de mirare, așadar, de ce în „Anuarul statistic” apărut, la Sofia, în 1938, românii nu mai figurează, aceștia fiind trecuți în categoria celor care au o „altă limbă maternă” decât cele inventariate de cenzori. Comentând neseriozitatea acestor date statistice, Constantin Noe și Marin Popescu-Spineni estimează, în 1939, că „există în Bulgaria actuală cel puțin 150 000 de români”. Primul recensământ efectuat după instaurarea regimului comunist „ținând seamă de existența grecilor, armenilor, evreilor, a turcilor și a țigănilor, ca minorități, ignorează existența unei minorități românești”. Chiar dacă „nu mai sunt amendați când vorbesc românește și nu li se taie nici cămașa națională în cazul

Arhitectură tradițională din zona Timocului bulgăresc (satul Rabrovo). Sursa: colecție particulară.

când o poartă”, românii din Bulgaria „continuă să fie timorați, (...) se feresc a vorbi românește” și poartă „adânci resentimente”, în condițiile în care nu au școli, nu au nici publicații, iar preoții „nu slujesc în românește”. Într-un memoriu adresat autorităților comuniste din Bulgaria, un grup de intelectuali români din Sofia solicita, în noiembrie 1946, recunoașterea dreptului de a avea școli, biserici și publicații în limba maternă. La sfârșitul aceluiași an, statistica bulgară înregistra însă abia 2 459 de persoane de naționalitate română. În contextul dezinteresului manifestat de noul regim politic de la București (în toamna anului 1947 se decide închiderea Institutului Român de la Sofia) și al intensificării fenomenului de asimilare, prezența populației românești în Bulgaria comunistă devine, așadar, aproape simbolică.

Lipsa școlilor în limba maternă și folosirea intensivă a limbii de stat nu aveau cum să

Biserica din satul Cudelin (fost Racovița Vlahă până în 1934), din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Situat la confluența dintre Timoc și Dunăre, satul este atestat documentar la 1721. Sursa: colecție particulară.

rămână fără repercusiuni, în special asupra tinerelor generații. Căsătoriile mixte au devenit o obișnuință, iar depopularea ținuturilor de baștină, din considerente economice, reprezintă un fenomen îngrijorător. Pe lângă emigrarea în străinătate sau stabilirea în

Cursuri de limba și literatura română organizate de asociațiile vlahilor din zona Vidin. Sursa: DPRRP.

Bătrână vlahă expertă în descântece și vrăjitorie din satul Pocraina (Vidin). Sursa: Stelu Șerban (2011).

Rudăreasă, vrăjitoarea satului Ignatievo (Varna). Sursa: Stelu Șerban și Ștefan Dorondel (2007).

marile centre urbane, sociologii au înregistrat, în rândul vlahilor, și o rată de creștere a populației mai scăzută decât cea a populației bulgare. De vină ar fi preferința pentru modelul familiei cu un singur copil, astfel încât acesta să poată beneficia de toată atenția părinților. În mediul urban, mai ales, în familie se vorbește limba bulgară, astfel încât tinerele generații, deși înțeleg româna, nu se pot exprima prea bine în ceea ce pentru ei ar trebui să fie limba maternă. Efectele acestui proces latent de asimilare explică de ce, astăzi, este greu de estimat numărul real al românilor din Bulgaria. Potrivit recensământului din 1992, care nu a conținut o rubrică separată pentru etnicii români, 7 650 de persoane au declarat

că sunt fie „vlahi”, fie „români”. Dacă la recensământul din 2001 s-au declarat „vlahi” 10 566 de persoane, iar alte 1 088 de persoane au precizat că sunt „români”, un deceniu mai târziu numărul etnicilor români a scăzut vizibil în statisticile oficiale de la Sofia. Potrivit recensământului din 2011, doar 3 684 de persoane s-au declarat „vlahi”, în timp ce alte 891 de persoane au menționat că sunt „români”. Mai numeroși sunt cei care au declarat ca limbă maternă „vlaha” (1 828 de persoane) și româna (5 523 de persoane). Aceasta în condițiile în care, potrivit unor estimări neoficiale, comunitatea românilor din Bulgaria ar fi mult mai numeroasă, respectiv de peste 100 000 de persoane. Ceea ce face impresie

Bătrână aromână din Giumaia de Sus (astăzi Blagoevgrad), stabilită în Cadrilaterul românesc, 7 septembrie 1929. Sursa: Colecția Tache Papahagi, BAR.

Bătrâni aromâni din Giumaia, 30 iunie 1929. Sursa: Colecția Tache Papahagi, BAR.

Familie de aromâni din Bociova – Rila, 30 iunie 1929. Sursa: Colecția Tache Papahagi, BAR.

Imagine dintr-un sat locuit de rudari românofoni (zona Varna). Sursa: Stelu Șerban și Ștefan Dorondel (2007).

este numărul scăzut al vlahilor din zona Vidinului care și-au declarat apartenența etnică (doar 243 de persoane au declarat ca limbă maternă „vlaha”, iar alți 59 au indicat „româna”). În același timp, în zona Varnei întâlnim cel mai numeros grup al celor care s-au declarat români (3 357 persoane au precizat drept limbă maternă „româna”, iar alte 157 menționat „vlaha”). Cei mai mulți dintre aceștia din urmă sunt, cel mai probabil, „rudari” (țigani românofoni), un grup etnic intrat în atenția sociologilor în ultimele decenii, după renunțarea la stilul de viață nomad.

Populația românească poate fi întâlnită astăzi pe întreg malul drept al Dunării, mai ales

în zona Vidin – Timoc, unde formează un grup relativ compact. În Timocul bulgăresc aflăm 32 de localități, mari și mici, cu populație predominant românească. Românii din zona cuprinsă între orașul Vidin, și râul Timoc, pe de o parte, și Dunăre, pe de altă parte, își spun între ei *văleni*, *câmpeni* și *pădureni*, după zonele geografice în care trăiesc. Etnografii care au studiat costumele vlahilor din zona Vidinului au observat că acestea se apropie de cele ale țăranilor din Oltenia. Indiscutabil, în zona Timocului bulgăresc există mai multe straturi de populație românească, amestec realizat în ultimele patru secole. Caracterul etnic românesc al locuitorilor din această regiune este probat de toponimia

Ridicată în 1897, prin grija comunității locale și sprijinul statului român, Școala română de la Turtucaia a reprezentat, timp de decenii, principala instituție de învățământ pentru românii din Nordul Dunării. Autoritățile locale se vor plânde că, datorită fondurilor alocate de statul român, care-i permiteau să asigure tuturor elevilor săi mâncare, haine și manuale gratuite, această instituție de învățământ era una deosebit de atractivă pentru copiii bulgari. Spre exemplu, în anul școlar 1901/1902, școala din Turtucaia este frecventată de 121 de elevi. Sursa: Carte poștală de la începutul secolului trecut, colecție particulară.

Clădirea fostei școli române de la Turtucaia, astăzi monument istoric. Sursa: colecție particulară.

Biserica română din Turtucaia – clopotnița (1913).
Sursa: Colecția Șerban Drăgușanu.

minoră, respectiv denumirile de locuri din raza satului, dealuri, văi sau hotare, mai puțin supuse schimbărilor din ultimele decenii. De-a lungul Dunării, de la Lom la Silistra, întâlnim alte câteva zeci de sate locuite, în proporții diferite, de populație având origine românească. Acești români dunăreni au conștiința faptului că sunt veniți din satele corespundente malului stâng al Dunării, drept rezultat al unui proces de emigrare desfășurat în decursul ultimelor două-trei secole. Români mai pot fi întâlniți, în grupuri împrăștiate, și în interiorul Bulgariei, ca de exemplu la Plevna și în zona Vrața.

Aromânii reprezintă unul dintre cele mai mici grupuri etnice din Bulgaria, fiind

Oficiali români inspectează școlile din Turtucaia (1913). Sursa: Colecția Șerban Drăgușanu.

Grup de elevi (în port popular românesc) de la Institutul Român din Sofia, înființat de ministrul Vasile Stoica, în 1933. Institutul va fi închis în toamna anului 1947. Sursa: ANIC.

cunoscuți și ca *vlahi* sau *țințari*. Pe teritoriul de astăzi al Bulgariei, aromânii s-au așezat la începutul secolului al XIX-lea, fie ca negustori și meseriași din Moscopole, fie ca păstori din Gramoștea. Pentru acești păstori aromâni, care își petreceau vara în munții Rila, Pirin și Rodopi, iar iarna coborau în câmpiile mai călduroase ale Traciei, păstoritul transhumant reprezenta baza existenței lor. Statisticile din prima jumătate a secolului trecut consemnează prezența și aria lor de răspândire. Astfel, dacă la 1900 erau înregistrați 3 407 de aromâni, numărul acestora a scăzut, trei decenii mai târziu, la doar 720 de „țințari”, majoritatea acestora fiind membri ai coloniei de aromâni din Sofia. Această scădere a prezenței aromânilor trebuie pusă și pe

seama faptului că mulți dintre aceștia au fost nevoiți să-și vândă turmele, după ce autoritățile bulgare nu le-au mai recunoscut dreptul la păstorit. În aceste condiții, mulți au ales fie să emigreze în Cadrilaterul românesc, fie au preferat să-și caute alte ocupații, mai ales în mediul urban, devenind astfel mai expuși procesului de asimilare naturală. Astăzi, cu excepția Sofiei, aromânii mai pot fi găsiți în câteva localități din regiunile montane ale Bulgariei (Blagoevgrad, Dupnița, Peștera, Velingrad). Potrivit unor estimări neoficiale, numărul celor care își mai păstrează această identitate națională se cifrează undeva în jurul a 4 000–5 000 de persoane.

Recunoscuți drept un grup etnic și nu ca o minoritate națională, românii din Bulgaria

Clădirea fostului Institut Român din Sofia, în anii 1930. În prezent, clădirea aparține Ministerului bulgar al Justiției. Sursa: ANIC.

riscă să fie striviți sub presiunea factorilor moderni din viața cotidiană, precum și a culturii majoritare asimilatoare. După 1989, problema acestei populații a ajuns în centrul atenției opiniei publice de pe ambele maluri ale Dunării, predominant în contextul unor momente de tensiune apărute în relațiile bilaterale. Astfel, în 1991, instanța din Vidin a refuzat înregistrarea Asociației Vlahilor din Bulgaria, în temeiul unui articol din Constituția țării, potrivit căruia sunt interzise organizațiile „a căror activitate este îndreptată împotriva suveranității, a integrității teritoriale a țării și a unității națiunii, spre instigarea la ură de rasă, națională, etnică sau religioasă”. Această decizie controversată a fost, ulterior,

modificată, Asociația Vlahilor din Bulgaria având, la un moment dat, 24 de filiale și editând, pentru o perioadă, publicația bilingvă „Timpul”. Această asociație, alături de alte trei organizații ale vlahilor și aromânilor, militează pentru conservarea identității naționale și culturale a vorbitorilor de limbă română și aromână din Bulgaria. Sunt organizate cursuri de predare a limbii române, la care participă atât copii, cât și adulți. Deși mulți dintre vlahi o vorbesc, puțini sunt cei care știu să și scrie în limba maternă. Cu excepția câtorva clase de elevi din Sofia, în nici o școală din Bulgaria nu se predă în limba română. Principala posibilitate de studiu a limbii române o reprezintă, în continuare, bursele de studii universitare

Elevi și profesori ai Institutului Român din Sofia, în anii 1930. În cadrul acestui institut găsim o grădiniță de copii, o școală primară și un liceu de fete și băieți. Statul român suporta costurile de întreținere (internat, cantină, uniformă, rechizite). Institutul beneficia de o bibliotecă cu peste 20 000 de volume și de o sală de cinematograful cu 200 de locuri. Sursa: ANIC.

oferite de statul român. Păstrarea identității naționale în rândul celor care se simt români este îngreunată de lipsa reprezentării în administrația locală și centrală (Constituția

bulgară interzice formarea unor partide pe criterii etnice sau religioase) și subminată de precaritatea surselor de finanțare.

Elevi și profesori ai Institutului Român din Sofia, în anii 1930. Sursa: ANIC.

Cantina Institutului Român din Sofia, în anii 1930. Sursa: ANIC.

Internatul Institutului Român din Sofia, în anii 1930. Sursa: ANIC.

Sala de cinematograf cu 200 de locuri. Sursa: ANIC.

Elevi și profesori ai Institutului Român din Sofia, în anii 1930. Sursa: ANIC.

Sală de clasă a Institutului Român din Sofia, în anii 1930. Sursa: ANIC.

Biserica cu hramul „Sf. Treime” reprezintă singurul centru de limbă și cultură română din Sofia. Piatra de temelie a fost pusă în 1905, iar biserica a fost sfințită în 1923. Sursa: colecție particulară.

Românii din Croația

de Daniel Cain

ROMÂNII DIN CROAȚIA

Figuri de istroromâni (1935). Sursa: ANIC.

Știe că la o depărtare mare de noi – notează călătorul Teodor T. Burada, la sfârșitul secolului al XIX-lea – „se află, răzlețiți de tulpina românească, un număr însemnat de români, așezați în Istria”. Pe cât se află ei de înstrăinați, lipsiți de comunicare directă cu cei de un neam cu dânșii, pe atât este datoria noastră „de a nu uita existența acestor frați de sânge, a ne interesa în fiecare moment

de dânșii și a căuta orice mijloace permise de a-i face să iasă din ignoranța și întunericul în care se află, alinându-le povara grea a străinismului, care caută să-i deznaționalizeze”. Români de „viță veche”, istroromânii formează cel mai mic grup de români sud-dunăreni, care vorbesc un dialect propriu. Aria lor de răspândire se află în partea sudică a Peninsulei Istria, la nord și la sud de Muntele

Figuri de istroromâni (1935). Sursa: ANIC.

Mare (Monte Maggiore, Učka Gora). Un prim grup de istroromâni populează satul Žejane (Jeiăni), a doua enclavă istroromână cuprinzând șase localități situate pe Valea Boljuncica, cea mai cunoscută fiind Šušnjevetica (Șușnevița).

Astăzi, istroromânii reprezintă cel mai mic grup etnic din Europa, însumând doar câteva sute de persoane. Numiți și „vlahi” sau „morlaci”, originea istroromânilor rămâne deschisă, existând ipoteza că vatra lor s-ar afla undeva înspre răsărit, fie în spațiul din stânga Dunării, înspre Transilvania și Banat, fie în dreapta Dunării, înspre Morava, Serbia Centrală și chiar Bulgaria. Intrați mai târziu în atenția învățaților, la istroromâni

Figuri de istroromâni (1935). Sursa: ANIC.

Case din localitatea Žejane, unde astăzi găsim, potrivit unor cercetări recente de teren, aproape 150 de vorbitori ai dialectului istroromân. Sursa: colecție particulară (2003).

Figuri de istroromâni (1935). Sursa: ANIC.

nu au apărut, spre deosebire de aromâni, elemente ale unei renașteri naționale la începutul epocii moderne. De vină ar fi numărul lor mic, lipsa unei elite, modul de viață tradițional și influența factorilor de asimilare. În decursul existenței lor, istroromânii nu au avut nici școli permanente, nici biserici, în care să se închine în limba maternă. Nu întâmplător, dialectul istroromân, unul dintre cele patru dialecte ale limbii române, a suferit, în timp, puternice influențe din partea limbilor diferitelor administrații care s-au perindat în Peninsula Istria. Lipsa învățământului românesc contribuie din plin la asimilare și înstrăinare. Singura școală românească din Istria a funcționat la Valdarsa, prin stăruințele istroromânului Andrei Glavina,

Case din localitatea Žejane, unde astăzi găsim, potrivit unor cercetări recente de teren, aproape 150 de vorbitori ai dialectului istroromân. Sursa: colecție particulară (2003).

Clopotarii din Žejane (așa-numiții zvončari) sunt un celebru grup folcloric din Croația. Sursa: colecție particulară (2003).

doar patru ani (1921–1925). Această școală, care, la un moment dat avea peste 400 de elevi, își desfășura cursurile în limba română și în limba italiană. După moartea lui Glavina, predarea s-a făcut numai în limba italiană, iar după cel de-al Doilea Război Mondial, în toate școlile din regiune, s-a introdus obligatoriu limba sârbo-croată. Nu doar școala, ci și Biserica a fost un puternic instrument de asimilare, astfel încât istroromânilor aproape că le lipsește o conștiință națională. Așa se explică de ce majoritatea celor care cunosc încă dialectul istroromân se identifică astăzi, din punct de vedere etnic, cu croații.

Clopotarii din Žejane (așa-numiții zvončari) sunt un celebru grup folcloric din Croația. Sursa: colecție particulară (2003).

Istroromânii au statut de minoritate națională, fiind recunoscuți ca unul dintre cele 22 de grupuri etnice din Croația. Numărul acestora este într-o permanentă scădere, cea mai ridicată cifră fiind menționată la jumătatea secolului al XIX-lea (6 000 de persoane). Cu o populație de doar 29 de persoane, conform recensământului din 2011, istroromânii (*vlasi*, în limba croată) reprezintă astăzi doar o curiozitate pentru istorici, lingviști sau etnografi.

Niciunul dintre cei care și-au declarat această apartenență etnică nu are sub 30 de ani, ceea ce confirmă faptul că istroromâna a devenit o limbă vorbită doar în familie și mai ales de către bătrâni. Deloc întâmplător, UNESCO a inclus acest dialect al românei pe lista limbilor amenințate cu dispariția. Temerea cercetătorilor este aceea că, sub ochii noștri, în pofida tuturor eforturilor depuse, istroromânii ar putea deveni o amintire istorică.

Case din localitatea Šušnjeвица, unde astăzi mai găsim, potrivit unor cercetări recente de teren, 50 de vorbitori ai dialectului istroromân.

Măturii ale prezenței istroromânilor în Šušnjevica. Sursa: colecție particulară (2008).

Mărturii ale prezenței istroromânilor în Šušnjeva. Sursa: colecție particulară (2008).

Milo Belucovic din Šušnjeva, ultimul fierar istroromân. Sursa: colecție particulară (2003).

Pepo Glavina, nepotul „apostolului istroromânilor”, Andrei Glavina. Sursa: colecție particulară (2003).

Românii din Grecia

de Daniel Cain

ROMÂNII DIN GRECIA

Horă de bărbați din Laişa (Laca), în zona Pindului (1903). Ioan Nenişescu găseşte aici, la 1892, 6 500 de aromâni. Este o exagerare. Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Horă de tinere din Laişa (Laca), în zona Pindului (1903). Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Adevărați „nomazi ai Balcanilor”, sobri, economi și inteligenți, aromânii și-au păstrat identitatea romanică în decursul secolelor datorită modului de viață pastoral, însă n-au ajuns niciodată să devină o națiune. Macedoromânii și meglenoromânii din Grecia sunt localizați cu preponderență în nord (Pind, Epir, Tesalia, Macedonia grecească), așezări ca Vlahoclisura, Băeasa, Avdela, Perivoli, Aminciu (Metzovo), Livezi sau Liumnița fiind sinonime cu românismul balcanic. Majoritatea acestora duc o viață nomadă: „unii ca

păstori, pribegind cu turmele lor în căutare de pășuni, în munți vara și la câmpie iarna, alții fiind cărăvănari, mereu pe drumuri, urmând lungi șiruri de caravane de cai și cătâri”. Sunt excelenți păstori, neîntrepuți negustori și „foarte abili meseriași”. Păstoriul reprezintă principala lor activitate, „izvorul de viață” din care iau naștere „celelalte ocupațiuni”. „Cărvănăritul”, respectiv transportul de mărfuri, reprezintă o îndeletnicire deloc de neglijat, în condițiile în care, în Peninsula Balcanică, înainte de introducerea căilor ferate, caravanele sunt folosite atât

Figuri de aromâni din satul Pădzi, în zona Pindului (1913). Sursa: Colecția Manakia, BAR.

pentru transportul mărfurilor, cât și al oamenilor și chiar al poștei.

Particularitatea aceasta ocupațională este afectată în mod direct de constituirea statelor naționale în spațiul otoman, în decursul secolului al XIX-lea. Destinul acestei populații este marcat de răspândirea ideologiilor naționaliste în Peninsula Balcanică și disputarea ținuturilor pe care le populează. În secolul al XIX-lea, o identitate națională proprie se bazează pe elemente precum limbă, scriere, religie și istorie. Aromânii nu au nici o organizație politică și nici biserică proprie –

constată un diplomat britanic la 1900 – „au însă limba lor proprie și sunt cu toții bilingvi, dar nu-și dau osteneala să afișeze limba lor față de străini”. Dispersarea aromânilor într-un număr mare de grupuri separate, faptul că mulți dintre ei sunt influențați de cultura greacă și se consideră greci, diminuează mult valoarea lor ca element etnic. O însemnătate deosebită o capătă problema educării celor care aparțin aceleiași etnii în propria limbă, educație realizată atât prin sistemul școlar la diverse nivele cât și, pe plan spiritual, prin Biserică. Toate statele balcanice care își

Aromâni susținători ai cauzei naționale românești în Balcani, uciși de o bandă grecească (1905). Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Negustori de vite din Samarina, „cea mai de frunte comună aromânească din Pind” (circa 1900). Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Familie de aromâni din Perivole, „una din comunele aromânești de frunte din munții Pindului” (21 iulie 1927). Sursa: Colecția Tache Papahagi, BAR.

Satul Băeasa, numit de greci Vovusa (16 iulie 1928). Sursa: Colecția Tache Papahagi, BAR.

dispută moștenirea otomană înființează școli pentru a-și propaga idealurile naționale, militează pentru biserici loiale mitropoliților „lor”, publică hărți și studii etnografice care să le justifice revendicările. Într-un final, ajung chiar să finanțeze cete înarmate de patrioți – fie localnici, fie agenți din afară – pentru a câștiga noi aderenți acolo unde mijloacele pașnice nu pot garanta succesul politicii lor. Noile etichete de identitate, pe care acești activiști încearcă să le aplice asupra populației creștine din regiune, distrug comuniunea economică și de rit pe care aceasta a împărtășit-o și dau naștere unei profunde sciziuni sociale, care, treptat, se va transforma în violență și vărsare de sânge. Inevitabil, aromânii sunt atrași în această dispută. Triumful

naționalismului balcanic este urmat de scindarea acestei comunități în tabere învrăjbite, respectiv „naționaliști” și „grecomani”.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, aromânii încep să-și cultive limba proprie și sunt ajutați de statul român să se emancipeze cultural, prin deschiderea de școli și biserici. Astfel, la 1916, în Grecia funcționează 44 de școli primare și două școli comerciale pentru aromânii care doresc să învețe în limba română. Încercarea de a impune un Mitropolit primat al aromânilor din Imperiul Otoman se soldează însă cu un eșec, din cauza opoziției vehemente a Patriarhiei și a clerului grec, care văd în acest demers pericolul unei noi schisme în sânul Bisericii Ortodoxe. Fiind indisolubil legați de ortodoxie,

Case din Băeasa (12 iulie 1927). Sursa: Colecția Tache Papahagi, BAR.

Tipuri de aromâni din Băeasa (circa 1900, 14 iulie 1928). Acest sat din Pind are, la începutul secolului trecut, 600 de locuitori. Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Avdela, „comună curat românească” din Pind (18 august 1927). Centru al mișcării de emancipare națională a aromânilor, localitatea a fost incendiată, în 1905, de bandele grecești. Sursa: Colecția Tache Papahagi, BAR.

Bătrâne din satul Liumnița (Macedonia grecească), colonizate în Cadrilater (10 mai 1929). Sursa: Colecția Tache Papahagi, BAR.

măsurile punitive luate de autoritățile ecleziastice grecești împotriva celor care își trimit copiii să învețe în limba maternă sau evită bisericile aflate sub jurisdicția Patriarhiei ecumenice au un puternic impact asupra psihologiei aromânilor. Pacea de la București (1913), prin care sunt împărțite fostele teritorii otomane, echivalează pentru aromâni cu o lovitură de grație, prin schimbările cu grave consecințe care vor urma în următoarele decenii. Deși Grecia se angajează, la București, să acorde autonomie școlilor și bisericilor aromânilor și să permită subvenționarea acestor instituții de către autoritățile române, „sub regimul grecesc această minoritate a fost tratată mai aspru decât sub dominația

Tipuri de aromâni din Avdela (1928). Sursa: Colecția Tache Papahagi, BAR.

otomană”. Doar jumătate din școlile deschise înainte de 1914 mai funcționează în perioada interbelică, însă acestea nu sunt recunoscute de statul grec. În aceste condiții „absolvenții noștri n-au posibilitatea să urmeze universitățile din Grecia și nici chiar să ocupe un serviciu într-o întreprindere particulară, cu atât mai puțin la o instituție publică”.

Schimbările teritoriale ce au urmat primei conflagrații mondiale au dat prilejul autorităților de la Atena să populeze teritoriile locuite de aromâni cu refugiați greci din Asia Mică, „nu numai pentru a înlocui pe turcii plecați, ci pentru a-și crea o covârșitoare majoritate națională”. Prin instalarea acestor refugiați în câmpiile și văile din zona

Tipuri de aromâni din Avdela (1928). Sursa: Colecția Tache Papahagi, BAR.

Satul Păpădia a fost fondat, în preajma anului 1900, de fărșeroți, în apropiere de actuala graniță dintre Grecia și Republica Macedonia. Satul număra 300 de locuitori. Astăzi nu au mai rămas decât niște ruine, care să amintească de această localitate. Sursa: Fundația Culturală Mușata Armână din Mihail Kogălniceanu, Constanța.

Macedoniei grecești, „s-au împuținat întinderile de pământ care serveau de pășune turmelor de oi ale românilor macedoneni din munți, care iarna coborau la șes”. Distrugerea sistemului de pășunat a generat reacții diferite. Mulți au ales calea emigrării, „devenită o necesitate imperioasă”, atrași de perspectiva colonizării în Cadrilaterul românesc. Alții se îndreaptă spre orașe, spre a se pierde în masa populației majoritare. Distrugerile provocate în perioada 1940–1944 și războiul civil care pune stăpânire pe Grecia accelerează fenomenul de deznaționalizare a aromânilor.

Tipuri de gramoșteni din comuna Livezi, colonizați în Cadrilater (1929). Sursa: Colecția Tache Papahagi, BAR.

Elevi ai gimnaziului de la Ianina, deschis de statul român în 1887. În 1901 este transformat în școală comercială, având 61 de elevi. Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Toate școlile și bisericile românești din Grecia sunt închise în februarie 1946, astfel încât „niciun român din Grecia nu are azi siguranța zilei de mâine”.

Această politică de accelerare a fenomenului de deznaționalizare a aromânilor este însoțită și de dispariția acestora din statisticile oficiale. Din acest considerent, este greu de estimat care este astăzi numărul aromânilor care trăiesc în Grecia. Astfel, dacă în 1928 în această țară trăiau, oficial, 19 703 „cuțovlahi”, în 1951 numărul acestora se dublează în statisticile grecești (39 885 de persoane). După această dată, recensămintele grecești nu

mai conțin niciun fel de informații despre limba maternă a populației. Așa se face că astăzi estimările care îi privesc pe aromânii din Grecia variază, în funcție de surse, între 20 000 și 200 000 de persoane. Această comunitate nu se bucură de statutul de minoritate națională (autoritățile de la Atena recunosc doar o „minoritate musulmană”), fiind considerați „greci vlahofoni”. În condițiile evenimentelor din ultimul secol, consideră reputatul cercetător britanic Tom Winnifrith, orice formă de supraviețuire a comunităților de aromâni este „remarcabilă”.

„Armatoli aromâni, luptând contra grecilor antați și comiților bulgari, pentru nație și limbă” (circa 1905). Sursa: Colecția Manakia, BAR.

„Eroul Căpitan (Voivodă) Aromân” George Mucitani. Născut în Crușova, Mucitani coordona, în 1906, ce-tele de armatoli aromâni care acționau în Meglena, Veria și Vodena, împotriva bandelor grecești care îi terorizau pe adepții cauzei naționale românești. Sub comanda sa au luptat, printre alții, „Mihali Handuri, Hali Joga, Mușa Darlaiani, Iani Ceară, Hrista Ciomu, Cola Macri, Gachi Todu, Nachi Cușma, Unciu Dimași, Costa Dabija, Gachi al Dimcei și Iani Vuloagă din Perivoli” (circa 1906). Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Aromâni „chiragii” – proprietari de cai și catâri. „În lunile de vară, este aproape imposibil ca cineva să călătorească între Dunăre și Pind și să nu întâlnească lungi șiruri de caravane urcând defileurile munților” (Sir Charles Eliot, 1900). Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Chipuri de aromâni din Epir (circa 1904–1906). Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Chipuri de aromâni, circa 1900. Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Nuntă la aromânii din Epir, circa 1900. Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Ceată aromânească din Caraferia (Veria), „pentru apărarea limbii lor materne și spre paza comunelor românești din ținutul Caraferia, contra grecilor antațți și altor dușmani ce-ar atinge neamul românesc” (circa 1905). Sursa: Colecția Manakia, BAR.

„Ceata lui Nicea (voivodă aromân) pentru apărarea limbii lor materne”, în Caraferia (circa 1905). Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Românii din Macedonia

de Daniel Cain

ROMÂNII DIN MACEDONIA

Comunitate de aromâni din Macedonia otomană, circa 1900. Sursa: Colecția Manakia, BAR.

În mozaicul de populații pe care îl reprezintă Peninsula Balcanică, aromânii sunt una dintre cele mai vechi etnii din această regiune, fiind „un element destul de important, nu atât datorită numărului, cât, poate, inteligenței și activității lor”. Revenit în ținuturile natale după o absență de 15 ani, lingvistul Theodor Capidan constată, la 1928, că „lumea nu mai este aceeași”. Plimbându-se pe străzile din Bitolia, centru al

românismului din fosta Macedonia otomană, Capidan observă atât lipsa animației „de altă dată”, cât și absența familiilor românești „cu o situație mai bună”, care au emigrat după schimbările teritoriale survenite în vara anului 1913. Declinul aromânilor din ținuturile actuale ale Republicii Macedonia începe din momentul în care ideologia și obsesia statului național devin religie politică în Peninsula Balcanică.

La 1900, populația Bitoliei cuprindea câteva mii de aromâni (cel mai probabil undeva în jur de 6 000–7 000 de persoane). Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Înainte de prima conflagrație mondială, „centrul cel mai important și metropola culturii noastre în Balcani a fost orașul Bitolia, înconjurat de un lanț de comune curat românești”. Notorietatea Bitoliei (Monastir, așa cum este cunoscută în epocă) nu este dată doar de numărul mare de consulate străine deschise în acest oraș otoman, ci și de situarea la intersecția marilor rute comerciale ale spațiului sud-est european. O realitate pe care aromânii, recunoscuți negustori și transportatori, nu o puteau ignora. Pe lângă prosperitatea economică, călătorii acelor vremuri remarcă faptul că aromânii din jurul Bitoliei și-au păstrat bine limba, iar „în satele mai

mari există o mișcare națională mai puternică, mai ales în Gopeș, Moloviștea și Crușova”. Aceste constatări survin în contextul în care aromânii devin obiect de controverse și confruntări între națiunile balcanice. În numele cauzei naționale pentru care luptă, aceste națiuni încearcă să diminueze în statistici prezența aromânilor în regiunile pe care și le dispută. Într-o epocă a naționalismului, istoria, viața și cultura aromânilor provoacă emoție la București. Se consideră că a-i lăsa pe aromâni să se piardă în masa altor neamuri cu care conviețuiesc și a le permite acestora ca prin „calitățile lor să ajute unor popoare cam neastâmpărate, ce sunt departe

Participanți la cel de-al doilea congres al comunităților românești din Imperiul Otoman (Bitolia, 10 iulie 1910). La lucrările acestui congres au fost prezenți 75 de delegați, reprezentând 45 de comunități românești din Turcia europeană. Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Vechea fațadă a liceului român din Bitolia, deschis în 1880. În primii săi 25 de ani de existență, au absolvit cursurile acestei instituții de învățământ 218 de elevi. Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Un grup de elevi ai liceului român din Bitolia, cu steaua, în 1894–1895. Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Școala normală-profesională de fete din Bitolia. În anul școlar 1903–1904 cursurile acestei școli sunt frecventate de 85 de eleve. Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Înmormântarea lui Apostol Mărgărit, inspector general al școlilor românești din Turcia europeană. Această personalitate a mișcării naționale aromânești din secolul al XIX-lea a fost înmormântată la Bitolia, în nou înființatul *Cimitir Armânescu* (octombrie 1903). Sursa: Colecția Manakia, BAR.

de a le fi superioare și care nu le sunt nici binevoitoare, ar fi o crimă din parte-ne”. Depărtați geografic de statul român, lipsiți de protecția reală a unor factori politici sau spirituali cu autoritate efectivă, aromânii riscă să fie asimilați de principalele națiuni balcanice care își dispută moștenirea Imperiului Otoman. Sprijinul statului român nu poate să oprească procesul deznaționalizării aromânilor, ci doar să-l întârzie. Singurele instituții de păstrare a identității naționale a aromânilor sunt Școala și Biserica, direcții vizate de guvernele de la București. Vechiul Regat urmărește să le cultive aromânilor sentimentul apartenenței la națiunea română și să

determine autoritățile otomane și Patriarhia ecumenică să le garanteze acestora dreptul de a învăța și „de a auzi în biserică *Apostolul* cîntîndu-se în limba strămoșilor lor”. România dorește să obțină statutul oficial de putere protectoare a aromânilor, împreună cu privilegiul de a întreține și administra școli și biserici românești pentru aceștia, în toată Peninsula Balcanică. Toate guvernele de la București alocă regulat sume speciale din bugetul de stat pentru cauza românismului balcanic. Cu ajutorul acestor fonduri, în preajma războaielor balcanice, se ajunge ca în Peninsula Balcanică să funcționeze o rețea vizibilă de școli și biserici românești. Efortul

Cimitirul aromânesc din Bitolia, în 2010. Sursa: colecție particulară.

Gopeșul este, la începutul secolului trecut, una dintre cele mai importante așezări ale aromânilor din Macedonia. La 1892, scriitorul Ioan Nenițescu găsește aici 483 de case și 4 670 de suflete, toți aromâni. În dreapta fotografiei se observă biserica cu hramul „Schimbarea la față”, sfințită la 1871. Sursa: Colecția Manakia, BAR.

financiar depus de statul român este cel mai bine ilustrat de realitatea din Bitolia: „Am avut aici un consulat general, școli definitiv consolidate, numeroase biserici și comunități din cele mai reprezentative, un liceu și o școală profesională, renumite prin educația și instrucția ce o dădeau în întreaga Peninsulă Balcanică, toate, instituții în plină dezvoltare și adevărate citadele ale culturii românești.”

Principala cauză a decăderii acestui centru al românismului din Macedonia otomană o reprezintă împărțirea acestor ținuturi, prin Pacea de la București (august 1913), între Serbia, Grecia și Bulgaria, ceea ce le aduce aromânilor constrângeri și persecuții. Spre

exemplu, toate cele douăzeci și patru de școli primare românești din Macedonia sârbească sunt închise imediat după 1918. Dintre cele zece biserici, în 1922 mai funcționează, „cu mare greutate”, doar cea din Bitolia, al cărei preot nu are „însă dreptul de a boteza, înmormânta sau sfinți apă pe la casele aromânilor din oraș”. Este consemnată, de asemenea, politica de sârbizare a numelor românilor macedoneni. Războaiele din perioada 1912–1918 și politica dusă de aceste state, aflate în plin proces de expansiune teritorială, au împiedicat libera circulație a bunurilor. Negustori și posesori nomazi de turme de oi, aromânii au nevoie de spații largi

Fondatorii școlii românești din Gopeș. În această localitate funcționează, în preajma lui 1900, o școală de băieți și una de fete, ambele într-o clădire impunătoare, „poate cea mai frumoasă din comunele românești din Turcia”, cu două etaje și 10 camere. Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Potrivit ultimului recensământ, cel din 2002, Gopeșul este nelocuit. Satul pare astăzi un adevărat muzeu în aer liber, iar din măreția de altădată nu a mai rămas decât impunătoarea biserică, închisă pentru renovare. Sursa: colecție particulară (mai 2010).

O comună curat aromânească, Moloviștea număra, la 1892, „4 880 de suflete aflătoare în 522 de case”. În epocă, localitatea era renumită ca un loc bogat, moloviștenii având faima unor negustori de mărfuri speciale. Sursa: Colecția Manakia, BAR.

și de granițe permisive. Așa se explică de ce trasarea unor granițe noi și mai numeroase în Balcani afectează în mod direct stilul lor tradițional de viață. „Mai toate satele și orașele lor, odinioară înfloritoare, au fost parțial, fie cu desăvârșire distruse, iar populația care a avut șansa să scape cu viață s-a împrăștiat prin toate colțurile Balcanilor, mai ales în Grecia și România.” Din aceste considerente, diplomații români estimează, la 1925, că „populația românească din Macedonia sârbească s-a redus la mai mult de jumătate”, respectiv „vreo 35–40 000 locuitori aromâni”.

Potrivit statisticilor oficiale, în Macedonia sârbească găsim, la 1931, 15 000 de cuțovlahi

și 7 000 de aromâni (țințari). În 1948, numărul acestora ajunge la 9 511 de persoane (respectiv 0,8% din populația acestei republici iugoslave), pentru ca, în 1981, aromânii din Macedonia să fie estimați, oficial, la 6 384 de persoane (0,3% din populație). Primul recensământ al populației din Republica Macedonia arată că, la 1994, în acest nou stat au fost înregistrați 8 467 de aromâni, reprezentând 0,4% din totalul populației. Numărul acestora a crescut în următorul deceniu, astfel încât, la recensământul din 2002, au fost înregistrați 9 695 de „vlahi” (0,48% din populația țării). Acest etnonim îi cuprinde atât pe macedoromâni, cât și pe puținii meglenoromâni care

În biserica cu hramul „Sf. Vineri” din Moloviștea se slujea, la sfârșitul secolului al XIX-lea, în limba aromână. Biserica a fost renovată în anii 1990. Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Potrivit ultimul recensământ, cel din 2002, în Moloviștea erau înregistrați 98 de locuitori: 87 de vlahi, 10 macedoneni și 1 albanez. În această localitate semnele năruirii sunt omniprezente.
Sursa: colecție particulară (mai 2010).

Adevărat cuib de vulturi, situat la aproape 1 200 de metri altitudine, Crușova are, la 1900, o populație estimată între 10–15 000 de locuitori, cei mai mulți dintre aceștia fiind aromâni. Numele orașului este legat de răscoala de Sf. Ilie (2 august 1903), când populația de aici s-a ridicat împotriva stăpânirii otomane. Efemera Republică de la Crușova a dăinuit doar 12 zile, orașul fiind cucerit și distrus de trupele otomane. Sursa: Colecția Manakia, BAR.

mai populează câteva sate de la granița cu Grecia. Cele mai mari comunități din fosta republică iugoslavă sunt întâlnite la Skopje (2 257), Știp (2 074), Bitolia (1 270) și Crușevo (1 020), în acest din urmă orașel aromânii reprezentând 10,5% din populație.

Din punct de vedere al păstrării propriei identități naționale, aromânii din Republica Macedonia se află într-o poziție privilegiată, în raport cu semenii lor din alte state balcanice. Astfel, Constituția acestei foste republici iugoslave le recunoaște statutul de minoritate națională, având dreptul de a fi reprezentați politic. Totuși, niciunul dintre cele două

partide ale aromânilor din Republica Macedonia (Uniunea Democrată a Vlahilor și Partidul Vlahilor) nu a reușit să trimită, doar pe cont propriu, vreun reprezentant în parlamentul de la Skopje. Dreptul la educație în limba maternă este recunoscut, iar emisiuni în limba aromână sunt difuzate zilnic de radiodifuziunea macedoneană. Cu toate acestea, unii lideri ai aromânilor din Republica Macedonia se plâng că, în absența unui suport financiar consistent din partea statului, drepturile lor riscă să rămână recunoscute mai mult pe hârtie.

Mari crescători de animale și negustori cu caravane, crușovenii puteau fi întâlniți aproape în fiecare orășel din provinciile europene ale Imperiului Otoman. Sursa: Colecția Manakia, BAR.

Crușova de astăzi (Crușevo, în macedoneană) este un orașel liniștit, cu o populație de peste 5 000 de locuitori. Este singura localitate din Republica Macedonia în care aromâna este folosită ca limbă oficială în administrația locală. Sursa: colecție particulară (mai 2010).

Fărșeroate din Beala de sus, iulie 1929. Situat la granița cu Albania, satul avea, la începutul secolului trecut, peste 200 de familii. Sursa: Colecția Tache Papahagi, BAR.

Situat la doar câțiva kilometri de granița cu Grecia, Huma este unul dintre cele șapte sate din Republica Macedonia în care mai locuiesc meglenoromâni. Sursa: colecție particulară (mai 2010).

Mărturii aromânești din Republica Macedonia. Sursa: colecție particulară (mai 2010).

Românii din Republica Moldova

de Armand Goșu

ROMÂNII DIN REPUBLICA MOLDOVA

Grup de femei din Basarabia. Anii 1930. Sursa: ANIC.

Potrivit datelor recensământului populației, realizat de autoritățile de la Chișinău în perioada 5–12 octombrie 2004, din totalul de 3 938 679 locuitori ai Republicii Moldova, 73 529 s-au declarat „români” (1,9%), iar 2 742 005 „moldoveni” (69,5%). Urmează ucraineni (11,2%), ruși (9,4%), găgăuzi (4,0%), bulgari (2,0%) etc. Aceste date cuprind și structura etnică a populației de la est de Nistru.

Deși a crescut ponderea vorbitorilor de limbă română în Republica Moldova (care, la recensământ, se declară moldoveni sau români), în totalul populației, numărul lor a rămas constant față de ultimul recensământ din URSS. Astfel, în 1989, dintr-un total de 4 335 360 locuitori, în RSS Moldovenească trăiau 2 794 749 moldoveni, urmați de ucraineni (600 366), ruși (562 069), găgăuzi (153 458), bulgari (88 419), evrei (65 672)

Carte poștală, Chișinău, anii 1920. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

etc. În același an, la ultimul și cel mai complet recensământ din URSS, pe întreg teritoriul Uniunii Sovietice trăiau 3 352 352 de moldoveni, iar alți 146 071 cetățeni sovietici s-au declarat români, din punct de vedere etnic.

În RSSM s-a înregistrat o creștere constantă a populației în deceniile care au urmat morții lui Stalin, mai ales o creștere demografică naturală, ceea ce duce la menținerea, în linii mari, a proporțiilor pe care le înregistrează diferite etnii și naționalități în componența populației republicii. Astfel,

Carte poștală, cca 1912. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

potrivit datelor recensământului din anul 1959, din cei 2 884 477 locuitori, 1 886 566 se declarau moldoveni, 420 820 ucraineni, 292 930 ruși, 95 856 găgăuzi și 61 652 bulgari.

Prea puțin din teritoriul Republicii Moldova a făcut parte din nucleul în jurul căruia s-a creat statul medieval. Alungarea tătarilor și blocarea expansiunii maghiare a fost contextul în care căpetenii venite din Maramureș au alcătuit, la mijlocul veacului al XIV-lea, o primă formă statală, între Carpații Orientali și cursul Nistrului

Chișinău, la începutul secolului al XX-lea. Fortăreața din fundal este închisoarea orașului. Cărți poștale. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Chișinău. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

inferior, care se va extinde dinspre nord spre gurile Dunării și țărmul Mării Negre. Spre sfârșitul veacului al XIV-lea, între Nistru și Carpați încă mai întâlnim doi domnitori: în nord, Petru Mușat, iar în sud, Costea, semn că încă erau două țări separate. Puțin mai târziu, Roman I a integrat, nu se știe exact pe ce căi, Țara de Jos, în granițele Moldovei. La 1484, Ștefan cel Mare pierde Chilia și Cetatea Albă, în urma unei campanii fulgerătoare a sultanului Baiazid al II-lea. Sunt primele teritorii pierdute din ceea ce se consideră a fi pământurile istorice ale Moldovei. Mai apoi, înfrângerea lui Petru Rareș de către coaliția otomano-polono-tătără, la 1538, a dus la pierderea Tighinei, transformată în raia turcească și redenumită Bender,

și la colonizarea în Bugeac, zona de la nordul gurilor Dunării, a tătarilor nogai. Anexarea Tighinei și ocuparea Bugeacului au redus sensibil posibilitățile de manevră ale domnilor Moldovei. Ele se vor restrânge și mai mult, la începutul veacului al XVIII-lea, când turcii ocupă și cetatea Hotinului, ce va reveni mai apoi Rusiei, după 1812.

Tot atunci, prin pacea de la București, teritoriul de la est de Prut a fost anexat de Rusia și integrat administrativ în cadrul Imperiului rus, întâi sub formă de regiune, apoi de gubernie. În toată această perioadă, populația majoritară a fost cea românească, care a fost menționată în documente fie sub numele de moldoveni, fie sub cel de români. Primul recensământ datează din 1816 și numără peste

Chișinău. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Chișinău. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Chișinău. Cărți poștale. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

490 000 de locuitori. În primii ani de după anexarea Basarabiei, zeci de mii de țărani au fugit în dreapta Prutului, pentru a se pune la adăpost de robie. Și nu numai țărani. „Boierilor li s-a cerut să se așeze cu totul peste Prut ori să-și vândă în termen scurt moșiile – explica N. Iorga. Cei mai mulți au rămas în Iași și au pierdut moșiile, cu totul ori aproape”¹. Așa se explică scăderea populației, surprinsă de numeroase documente, ca și interesul tot mai mare al administrației rusești pentru colonizarea Basarabiei. Cu toate aceste colonizări, la 1830 numărul locuitorilor abia dacă se apropia de 470 000. A urmat o perioadă de dezvoltare demografică: de la 785 174 locuitori, în 1845, la 990 274 în 1856². De unde, în primii ani după anexare, era relativ omogenă din punct de vedere etnic, cu timpul populația provinciei devine foarte pestriță. Primii slavi strămutați aici sunt lipovenii, care se refugiază aici în secolul al XVIII-lea de teama persecuțiilor religioase din Rusia. Bulgarii au fost colonizați masiv după 1819. În 1821, coloniile bulgare numărau deja 8 891 de familii. În 1814, s-au înființat coloniile germane; în prima etapă au venit aproape 1 200 de familii germane de religie luterană și 121 de religie catolică. Mai toți observatorii remarcă faptul că satele germane dintre Prut și Nistru au fost construite sistematic, au

¹ N. Iorga, *Pagini despre Basarabia de astăzi*, Vălenii de Munte, 1912, pp. 63–64 (conferință ținută la Huși, la 29 noiembrie 1909).

² Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, București, 1899, pp. 91–98.

Sinagogă în Chișinău, începutul secolului al XX-lea. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Chișinău, cca 1910. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Chișinău, noua piață, cca 1910. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

școli bune și biserici de piatră. Elvețieni, vorbitori de franceză, au fost colonizați între 1824–1828. S-au așezat în Bugeac, la limanul Nistrului, la 4 km de zidurile cetății Akkerman, în localitatea Șaba, renumită pentru viile sale. Cu timpul, din cauza legislației antisemite din Rusia, care permitea evreilor să locuiască doar în provinciile de la granița de vest a imperiului, a crescut și comunitatea evreilor din Basarabia. În ultimele decenii ale veacului al XIX-lea, majoritatea observatorilor constată existența unor comunități evreiești importante în toate orașele și târgurile mai răsărite ale provinciei, în primul rând în Chișinău, Hotin, Bălți, Orhei.

După anexarea regiunii cuprinse între Prut și Nistru, Sankt Petersburgul i-a dat noii provincii numele de Basarabia, sub care „se înțelege întreaga regiune a României de la Prut spre răsărit, pe care și-au anexat-o rușii la 1812 și care se compunea atunci din trei părți: așa-numita raia a Hotinului, supusă de-a dreptul Turciei; porțiunea din Moldova de mijloc; și, mai jos, posesiunile tătărești și turcești dintre Prut, Nistru și Marea Neagră, care numai acelea se numeau Basarabia”¹.

Potrivit savantului născut în apropierea Hotinului, numele este o „simplă suvenir” a vechii dominații a Basarabilor peste

¹ B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, tomul III, București, 1893, p. 2593 [sub voce].

Chișinău, începutul secolului al XX-lea. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Chișinăul interbelic, anii 1930. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Chișinău, anii 1920, bulevardul central al orașului, Alexandru cel Bun, astăzi Ștefan cel Mare. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

gurile Dunării. Cât despre Basarabi, Petriceicu-Hasdeu scrie că ei „n-au fost o familie, ci o castă”¹. De origine cumană sau nu, la scurt timp după anexare denumirea de Basarabia a fost extinsă de ruși, de la teritoriul limitat aflat la nordul gurilor Dunării, la întreaga provincie dintre Prut și Nistru. A intrat și în conștiința publică românească, iar, din 1918 până la 1940, între granițele Regatului României tot sub numele dat de ruși de Basarabia. Și, în ciuda faptului că, până astăzi, ei înșiși se mai numesc basarabeni, iar țara o denumesc

Basarabia, nume pe care li-l dau și vecinii de aproape sau departe, granițele Republicii Moldova nu sunt nici pe departe cele ale vechii gubernii sau ale provinciei României interbelice. Ele sunt trasate prin Legea cu privire la formarea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești, adoptată la 2 august 1940, la sesiunea Sovietului Suprem al URSS. Momentul este prezentat ca o reunificare a poporului moldovenesc, într-un stat unic, compus din teritorii ale Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești, înființată

¹ *Ibidem*, pp. 2540–2549. Teoria lui B.P.-H. a fost relansată recent, pe o bază documentară mult mai bogată și sofisticată, de către Matei Cazacu și Dan Ioan Mureșan, *Ioan Basarab, un domn român la începuturile Țării Românești*, Chișinău, Editura Cartier, 2013, volum ce combate teoria privind originile cumane ale fondatorilor Țării Românești, teorie relansată și ea de către Neagu Djuvara.

Carte poștală, Chișinău, anii 1920. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

dincolo de Nistru, de Stalin în toamna anului 1924, și o parte a fostei provincii Basarabia, căreia i-au fost retezate nordul și sudul, fiind trecute la Ucraina sovietică. Rezultatul acestor modificări de frontieră a fost creșterea omogenității etnice a noii republici unionale, sudul, Bugeacul, și nordul, Hotinul, fiind regiuni masiv colonizate în veacul al XIX-lea. Astfel, dacă Basarabia istorică, dintre Prut și Nistru, avea, la recensământul din 1930, 56% populație românească, după aproape 7 decenii, dintre care cea mai mare parte în granițele URSS, Republica Moldova, cu alte frontiere decât ale Basarabiei, are, în 2004, peste 71% populație românească (la recensământ s-au declarat moldoveni și doar 1,9% români).

Cei 22 de ani, cât s-a aflat între granițele Regatului României, au fost o perioadă prea scurtă pentru ca întârzierile pe care le înregistra Basarabia în diferite domenii să poată fi recuperate. Educația, de unde ar fi trebuit să înceapă schimbarea, unde ar fi trebuit să se construiască conștiința națională, nu s-a bucurat de atenția cuvenită și de resursele necesare. Nu e de mirare că astăzi domină memoria apartenenței acestui teritoriu la Moldova istorică și nu la România, iar Moscova poate să manipuleze populația prin intermediul *moldovenismului*... Potrivit recensământului de la 1930, Basarabia rămânea regiunea cea mai puțin alfabetizată, unde doar 51,4% dintre bărbați și 25,1%

Carte poștală, Chișinău, circa 1930. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

dintre femei erau ștutori de carte. Pentru comparație, potrivit datelor aceluiași recensământ, în Moldova dintre Prut și Carpații Orientali, 71,3% dintre bărbați și, respectiv, 43,3% dintre femei știau carte¹. Mai mult decât atât, absoluta majoritate a ștutorilor de carte din Basarabia aveau studii primare, adică puteau doar să scrie și să citească². Aceasta este partea plină a paharului, dacă facem comparație cu procente de recensământului din 1897 în ce privește știința de carte la basarabeni: 10,5% dintre bărbați și doar 1,7% dintre femei³. Vedem și partea goală, atunci când comparăm procente de

51,4% și 25,1% din Basarabia, cu cele înregistrate în Banat, de 80,1% bărbați și, respectiv, 64,4% femei, ștutori de carte, la recensământul din 1930.

Pentru acest album, am ales cu precădere ilustrații provenite din perioada interbelică, în primul rând pe cele inedite. Cea mai mare parte a fotografiilor provin din Colecția Tache Papahagi de la Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Academiei Române. Cum această colecție este depusă cu clauză care limitează utilizarea ei, mulțumesc familiei Papahagi care ne-a acordat permisiunea să reproducem fotografiile în acest volum.

¹ Nicolae Enciu, *Populația rurală a Basarabiei în anii 1918–1940*, Chișinău, Editura Epigraf, pp. 212–213.

² *Ibidem*, p. 214.

³ *Ibidem*, p. 204.

Chișinău, 1935. Grup de români în costume populare, în fața statuii lui Ștefan cel Mare. Sursa: ANIC.

Potrivit recensământului din 1930, în perioada interbelică, Chișinăul a fost al doilea oraș ca mărime al României, cu 115 000 locuitori, după București care avea 570 000. Populația Chișinăului a crescut de la aproximativ 7 000, cât avea în anul anexării Basarabiei de către Rusia, la 35 000 în 1835 și 59 000 în 1851. La sfârșitul secolului al XIX-lea, în anul 1892, depășea 100 000 locuitori.

„Orașul Chișinău se împarte în două părți; orașul de sus sau centrul și orașul de jos sau cel vechi. Ambele părți sunt împărțite în suburbii și anume: Baiucani, Schinoasa, Malaia (mica) Malina, Balșaiia (mare) Malina, Valea Curva, Grădina franțuzească și Tăbăcăria” (Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, București, 1899, p. 252).

Carte poștală, începutul secolului al XX-lea, podul peste Prut de la Ungheni, la granița cu România. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Carte poștală, gara din Ungheni. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

12 iulie 1932, la Corpaci, pe malul Prutului. Sursa: BAR, Cab. Stampe, Colecția Tache Papahagi, F. – 152019.

11 iulie 1932, Braniștea, la pescuit pe râul Prut. Sursa: BAR, Cab. Stampe, Colecția Tache Papahagi, F. – 152037.

Vara 1932, moară pe Prut, în Corpaci (astăzi în raionul Edineț). Sursa: BAR, Cab. Stampe, Colecția Tache Papahagi, F. – 152012.

12 iulie 1932, Bădragii Vechi, fostul județ Hotin, astăzi raionul Edineț. Însemnare manuscrisă: „spălând în Prut”. Sursa: BAR, F. – 153788.

4 iulie 1930, spălând pe Nistru, lângă Soroca. Sursa: BAR, F. – 156484.

11 iulie 1932, În Izvoare, Bălți. „Strunji” la stână. Sursa: BAR, F. – 152047.

25 august 1932, în Silimet (azi Selemet), Tighina („haraba”). Sursa: BAR, F. – 156688.

13 august 1935. Țărani din satul Șofrâncani, astăzi raion Edineț, „vânturând grâu cu dârmocul” (însemnare Tache Papahagi pe spatele fotografiei). Sursa: BAR, Colecția T. Papahagi, F. – 152007. La ultimul recensământ, cel din 2004, satul mai număra 2 073 de locuitori, din care doar 30% se declarau moldoveni (români), în vreme ce 65% sunt ucraineni.

29 iulie 1934, satul Prajila, „Cioban cu cârlig” (însemnare pe verso a lui T. Papahagi). Potrivit recensământului din 2004, în satul Prajila locuiesc 99,66% moldoveni/români. Sursa: BAR, F. – 15.63.88.

5 iulie 1930, Călugăr de la Schitul Dobrușa. Sursa: BAR, F. – 156389.

Mănăstirea Dobrușa, fotografiată dinspre nord-vest. Sursa: BAR, F. – 15.65.40.

27 iulie 1934, Biserica din Rughî. Sursa: BAR, F. – 156555.

3 iulie 1930. Maici de la Mănăstirea Căşelăuca. Sursa: BAR, F.-156474.

28 iulie 1934, satul Popeşţii de Jos (astăzi în raionul Drochia). Satul avea, în 2004, peste 1 900 locuitori. Sursa: BAR, F. – 156401.

28 iulie 1934, Popeşţii de Jos. Sursa: BAR, F. – 156394. „Ţărancă româncă din Basarabia. E de statură mijlocie, sveltă cu umerii aplecaţi în jos, cu peptul bine dezvoltat...; părul ei e negru, stufos, împletit în coşişe. Fisionomia nervoasă a româncei, cu ochi negri şi mari, e de o frumuseţe netăgăduită şi recunoscută de toate neamurile care locuiesc în Basarabia”. (Zamfir C. Arbure, *Liberarea Basarabiei*, Bucureşti, 1915, p. 43).

29 august 1932, gospodărie din satul Rușeni (astăzi raionul Anenii Noi, satul se află la 40 km de Chișinău). La recensământul din 2004 a numărat 1 090 locuitori. Sursa: BAR, F. – 156405.

Casă bătrânească din satul Rușeni. Sursa: BAR, F. – 156409.

„Locuința țaranului român din Basarabia constă dintr-o căsuță construită din cărămidă și lemnărie de construcțiune. Cărămida de pământ, materialul principal din care se construiește această locuință, se confecționează din pământ lutos amestecat cu paie tăiate și băligar... Construirea unei locuințe nouă se face cu oarecare solemnitate. Țăranul invită pe consătenii săi; invitații se împart în două grupuri; pe când unii benchetuiesc, bând și mâncând cele pregătite de stăpânul casei în construcțiune, alții lucrează la zidirea casei; apoi cei dintâi se pun la lucru, iar cei din urmă la chef... [...]

Împrejurul casei, din afară, se face de obicei tradiționala prispă. Casa apoi se spoște și se văruește pe dinafară și pe dinăuntru, sugrăvindu-se împrejurul ferestrelor floricele. Acoperișul se face sau de trestie, sau de paie...” (Zamfir C. Arbure, *Liberarea Basarabiei*, pp. 43–45.)

27 iulie 1934, casă din Arionești (astăzi raionul Dondușeni, sat situat la 55 km de Soroca). Sursa: BAR, F. – 156421.

27 iulie 1934, Rughi, „casă cu hogea” (însemnare T. Papahagi, pe verso). Sursa: BAR, F. – 156423.

29 august 1932, Rușeni. Pe casă, fasole pusă la uscat. În curte, „fasole bătută cu caii” (însemnare T. Papahagi, pe verso). Sursa: BAR, F. 156442.

3 iulie 1930. Fântână pe drumul dintre Slobozia și Mănăstirea Coșelăuca. Sursa: BAR, F.-156466.

28 iulie 1934, Popeștii de Jos, „fântână cu corobcă” (însemnare T. Papahagi, pe verso). Sursa: BAR, F. – 15.64.58.

O problemă acută pentru sănătatea populației din Basarabia a reprezentat-o aprovizionarea cu apă potabilă. În perioada interbelică s-au construit mii de fântâni. Astfel că, potrivit datelor Inspectoratului Sanitar, în 1938 existau 94 268 de fântâni în satele Basarabiei. (N. Enciu, *Populația rurală a Basarabiei*, p. 181.)

10 august 1933, Căușanii Vechi, „întinzând și strângând pânza” (însemnare T. Papahagi, pe verso). Sursa: BAR, F. – 156808.

5 iulie 1930, Cotigeni, la seceriș, „coasă cu hreapcă” și „greblă mare” (însemnări T. Papahagi, pe verso). Sursa: BAR, F. – 15.64.97.

26 august 1932, în piața din Tighina. Sursa: BAR, F – 156714.

4 septembrie 1935, la Chirculești, „punând hodoroabă în baltă” (însemnare T. Papahagi). Sursa: BAR, F. – 156752.

25 decembrie 1931, satul Vărzărești, situat la 3 km de Nisporeni. 5 000 de locuitori la recensământul din 2004. Sursa: BAR, F. – 155229.

27 decembrie 1931, Vărzărești. Sursa: BAR, F – 155241.

27 decembrie 1931, Vărzărești. Sursa: BAR, F.-155354.

25 decembrie 1931, la Vărzărești „cu steaua” (însemnare T. Papahagi, pe verso). Sursa: BAR, F. – 155413.

4 septembrie 1935, Chirculești, „cu ciorpagul în hodoroață” (însemnare T. Papahagi), Sursa: BAR, F. – 156759.

29 decembrie 1931, Nisporeni, la colindat, „cu buhaiul” (însemnare T. Papahagi). Sursa: BAR, F. – 155407.

29 decembrie 1931. Centrul localității Nisporeni. Sursa: BAR, F. – 155294.

4 iulie 1930, „La răscruce, lângă Țăpordei” (însemnare pe verso T. Papahagi). În fotografie este chiar prof. Tache Papahagi, cel care a inițiat și realizat proiectul de cercetare etnografică a României interbelice, folosind ca principal instrument de lucru fotografia. A rezultat o impresionantă colecție, donată cu clauză, în 1976, Bibliotecii Academiei Române.

27 decembrie 1931, Nisporeni. În fața morilor de vânt este fotografiat Tache Papahagi (în stânga), împreună cu unul dintre asistenții săi. Sursa: BAR. F. – 155383.

Tache Papahagi (1892–1977) lingvist, etnograf și folclorist, profesor la Facultatea de Litere și Filosofie din București. Printre numeroasele lucrări științifice publicate se numără și *Images d'éthnographie roumaine, daco-roumaine et aroumaine*, 3 vol, 1928–1934. În cele trei albume a folosit fotografiile făcute în timpul călătoriilor de documentare. Multe imagini au rămas inedite. Dintre acestea, publicăm o parte în volumul de față.

Carte poștală de la începutul secolului trecut. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Grup de țărani din Basarabia. Circa 1930. Sursa: ANIC.

Cărți poștale, Basarabia, începutul secolului al XX-lea. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Cărți poștale. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Carte poștală, Soroca, începutul secolului al XX-lea. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Vedere spre Transnistria, de la Tighina. Anii 1920. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Circa 1930. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Gara din Tighina, începutul secolului al XX-lea. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

REGIUNEA TRANSNISTREANĂ

Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Nistrul a fost granița istorică a Moldovei medievale, dar nu a fost niciodată o barieră care să blocheze colonizările spre est. Fără să stăpânească acest teritoriu, moldovenii au fost prezenți acolo, au întemeiat sate pe malul stâng al Nistrului, s-au organizat încă din secolul al XVII-lea, într-o „țară a vlahilor”, cu centrul la Dubăsari, aflată sub

autoritatea hanului din Crimeea. Teren de luptă între tătari, turcii otomani, cazaci, polonezi, moldoveni și, mai apoi, ruși, teritoriul de peste Nistru n-a fost cel mai primitiv loc. Totuși, dealurile puțin înalte, pline de vegetație, erau cu siguranță locul ideal pentru creșterea vitelor și oilor. Dacă vor fi reluate cercetările lui Th. Burada¹ și

¹ Dintre articolele publicate de Teodor T. Burada [1839–1923], amintim: *O călătorie în satele moldovenești din gubernia Cherson* (Iași, 1893); *O călătorie la românii din gubernia Kamenitz Podolsk* („Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare”, 1906).

1913, satul Mahală, gubernia Herson. Părintele Dumitru, înconjurat de corul bisericii Sf. Arhanghel Mihail. Părintele Dumitru va fi împușcat de bolșevici. Sursa: colecție particulară.

Mahală, plasa Dubăsari; anii 1930. În fotografie o familie de moldoveni din RASSM, Anton G. și fiica sa, Maria. Anton G. a trăit până la 104 ani, a fost proprietar de pământ și a avut șapte fete. Sursa: colecție de familie.

Mitrofan S., român din satul Mahală, Dubăsari, RASS Moldovenească. În 1937, în timpul mării represiuni, a fost arestat, condamnat la moarte și executat la Tiraspol. Sursa: colecție particulară.

Moldoveanul Vasile S., din satul Mahală, Dubăsari, proprietar de pământ, „kulak”. A fost arestat chiar de la începutul cooperativizării sovietice, în 1929, și deportat în Siberia, unde îl urmează, peste un an, soția împreună cu cei cinci copii. Va reveni în Dubăsari după 20 de ani, împreună cu familia. Sursa: colecție particulară.

N.P. Smochină¹ și extinse în arhivele turcești, poloneze, rusești vom ști mai multe despre originea acestor sate. Cert este că unele sunt extensii ale satelor din dreapta Nistrului, de vechiul nume lipind adjectivul „nou”, altele sunt sate create de oieri și crescători de vite, unii chiar din Ardeal și Maramureș. De acolo trebuie să provină particularitățile limbii române vorbite în diferite sate din stânga Nistrului.

Treptat, Rusia, în urma mai multor războaie victorioase cu Imperiul otoman, și-a împins granița până pe Nistru, împărțind Polonia alături de Austria și Prusia, și anexând Hanatul Crimeei. Prin tratatul de pace de la Iași (1791) frontiera ruso-otomană este fixată pe Nistru. Pentru satele românești din stânga Nistrului a început un nou capitol de istorie.

Teritoriul anexat a fost inclus în gubernia Ekaterinoslav, preconizându-se crearea a

¹ Despre viața și activitatea lui Nichita Smochină (n. Mahală, Dubăsari la 14/27 martie 1894 – d. 14 decembrie 1980, București) pusă în slujba românilor transnistreni, vezi memoriile sale publicate la Editura Academiei Române, 2009. A editat două publicații despre românii din stânga Nistrului: „Moldova Nouă” (1935–1941) și „Transnistria” (1941–1944). A semnat numeroase articole despre istoria românilor din această regiune și despre situația lor în URSS, în timpul lui Stalin.

patru județe, centrul unuia dintre ele fiind desemnat orașul Dubăsarii Noi. Însă, în 1793, în urma împărțirii Poloniei, teritoriul din stânga Nistrului s-a reorganizat, o mare parte intrând în componența guberniei Kamenet-Podolsk (Podolia). Noi reorganizări administrative au menținut județele Elensk (devine Balta) și Olgopol în Podolia, în timp ce Tiraspol va face parte din gubernia Novorossia, redenumită apoi Herson. Gubernia Podolia era condusă de rezidentul împăratului Rusiei în Regatul Poloniei, ulterior alăturându-se guberniilor Kiev și Volîni în guvernământul general al Kievului. Regiunea din sud, cu centrul la Tiraspol, a fost inclusă în guvernământul general de la Odessa, alături de Basarabia, Ekaterinoslav și Taurida.

Din 1792, la scurt timp după anexarea acestui teritoriu, autoritățile au început să atragă coloniști străini, a căror situație a fost reglementată prin mai multe decrete emise la începutul secolului al XIX-lea. În urma acestor masive colonizări au apărut o serie de noi orașe: colonia armeană Grigoriopol, colonia bulgară Parcani etc. Colonizările masive au schimbat configurația etnică a populației în regiunile din stânga Nistrului. Comunitățile românești importante au rămas concentrate în apropierea malului stâng¹.

Primul recensământ modern realizat în Imperiul rus la 1897, oferă date semnificative.

1938, satul Mașcăuți, Basarabia. În fotografie Ion și Olimpiada S.

Român din RASSM, Ion S. a fost fiul cel mare al lui Vasile S., deportat în 1929 în Siberia. Ion, care avea atunci 18 ani, și-a ajuns din urmă tatăl, împreună cu restul familiei, în 1930, în regiunea Altai. În același an, el fuge din Siberia, ajungând în Basarabia, unde se căsătorește cu Olimpiada, cu care va avea doi copii, pe Vasile și Ana (toți în fotografie). După cedarea Basarabiei, în 1940, Ion S. a fost arestat de către sovietici și dus în Siberia, de unde nu s-a mai întors. Sursa: colecție particulară.

¹ Pentru analiza aspectelor demografice din stânga Nistrului am consultat: В.С. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в. (Этнические и социально – демографические процессы)*, Штейнца, Кишинев, 1979; *O istorie a regiunii transnistrene din cele mai vechi timpuri până în prezent. Compendiu*, Civitas, Chișinău, 2007.

1948. Moldoveni din stânga Nistrului la fotograf.
Sursa: colecție particulară.

În primul rând scăderea ponderii românilor: în județul Tiraspol, la o populație de 240 145 locuitori, moldovenii numără 59 754, situându-se după ucraineni cu 80 049. În acest județ, atât ucrainenii, cât și românii și-au redus ponderea, între 1858 și 1897, de la 42,4% la 33,3% și, respectiv, de la 31,1% la 24,9%, ultimele cifre în cazul moldovenilor. În Podolia, scăderea ponderii românilor era și mai accentuată. De pildă, în județul Balta, care avea 391 018 locuitori, moldovenii sunt abia pe locul trei, cu 17 583, după ucraineni (300 543) și evrei (53 066). Cifre similare și în județul Olgopol: din 284 253, cei mai mulți, 231 991, erau ucraineni, urmau evreii cu 32 555 și abia apoi moldovenii (8 135),

urmați la rândul lor de ruși și polonezi. Cea mai mare parte a moldovenilor locuiau la sate, Grigoriopol fiind singurul oraș în care predominau moldovenii (49,2%), urmați de ruși și evrei. La Tiraspol, majoritatea aparținerea rușilor (44,3%), iar la Dubăsari evreilor (44,1%). Potrivit datelor aceleiași recensământ din 1897, numărul știutorilor de carte era ceva mai ridicat la moldovenii din stânga Nistrului, decât la cei din Basarabia, românii menținându-se și aici detașat pe ultimul loc la nivel de alfabetizare, în comparație cu celelalte grupuri etnice.

Locuind în județe diferite, transformați în grup etnic minoritar în aceste unități administrative, cu slabă știință de carte, în lipsa unor tradiții naționale, separați de corpul principal al populației românești, românii transnistreni n-au izbutit să închege o mișcare națională puternică în anul 1917. Tentative au existat. În primul rând s-a încercat câștigarea atenției Chișinăului față de românii din stânga Nistrului. A fost memorabilul discurs al lui Toma Jalbă, la Congresul ostașilor basarabeni, din octombrie 1917. „Și așa, fraților, din cuvintele ce am auzit, văd că v-ați hotărât cu toții să vă luați ceea ce vi se cuvine – drepturile și autonomia. Dar eu acum vă întreb pe domniile voastre, fraților, frații mei și neamurile mele – că suntem noi, moldovenii, dintr-un sânge – cui ne lăsați pe noi, moldovenii? De ce suntem ruși din coasta Moldovei și trăim pe celălalt mal al Nistrului? Și dacă ne veți uita, noi malul Nistrului îl vom săpa și vom îndrepta apa pe

Mijlocul anilor 1950, satul Roghi. Petrecerea unor tineri moldoveni la plecarea în armată. Sursa: colecție particulară.

dincolo de pământul nostru, căci mai bine să-și schimbe râul mersul decât să rămânem noi, moldovenii, rupti unii de alții.”¹

Congresul moldovenilor din stânga Nistrului s-a desfășurat la 17–18 decembrie 1917, la Tiraspol. Delegații au amânat o decizie în chestiunea unirii cu Basarabia pentru după adunarea împuterniciților tuturor satelor românești din Podolia și Herson, care însă, din cauza agravării situații interne, n-a mai avut loc. După unirea Basarabiei cu România și așezarea frontierei pe Nistru, destinul românilor de peste Nistru a depins de evoluția situației politice din Ucraina și de mișcările de

pe fronturile războiului civil din Rusia sovietică.

Până în 1924, când Kremlinul a decis să facă din regiunea nistreană vârful de lance în lupta împotriva Regatului României, la inițiativa – cel puțin formală – a emigranților români și basarabeni de la Moscova. După mai multe luni de dezbateri, la 29 iulie 1924, Biroul Politic al PC (b) a adoptat hotărârea „Despre crearea RASSM”: „se consideră necesar, în primul rând din motive politice, delimitarea populației moldovenești într-o Republică Autonomă specială în componența RSS Ucrainene și propune CC al PC (b) din

¹ Apud. *O istorie a regiunii transnistrene*, p. 257.

Ucraina să dea directivele respective organelor sovietice ucrainene”¹. Abia la 12 octombrie 1924, la sesiunea a III-a a Comitetului Executiv Central de la Kiev, a adoptat hotărârea de înființare.

Delimitarea frontierei noii republici autonome a fost un veritabil șah la Ucraina, decupându-se un teritoriu de 8 288 km², incluzându-se orașul și raionul Balta, unde ucrainenii erau într-o proporție de peste 97%. Conform recensământului din 1926, în RASSM erau 48,49% ucraineni, 30,13% moldoveni, 8,54% ruși, 8,48% evrei etc. Proporția moldovenilor cu trecerea timpului scade, astfel că, la recensământul din ianuarie 1939 din URSS, în RASSM, la o populație de 599 156 persoane, doar 28,5% sunt moldoveni, în timp ce ponderea ucrainenilor era de 50,7%. În laboratoarele transnistrene, a început, încă din 1925, inventarea doctrinei moldoveniste, care va fi exportată peste Nistru, după anexarea Basarabiei de către URSS.

La 2 august 1940, la sesiunea a VII-a, Sovietul Suprem al URSS a adoptat legea privind formarea RSS Moldovenești, prin unirea

celeii mai marți părți a Basarabiei cu 6 din cele 14 raioane ale RASSM, restul de 8 raioane revenindu-i RSS Ucrainene. Teritoriul de peste Nistru s-a redus de la 8 288 km², cât măsura suprafața RASSM, la 4 163 km². Această organizare administrativ-teritorială va rămâne valabilă până la destrămarea URSS când, în contextul redeșteptării naționale din dreapta Nistrului și a unor excese naționaliste ale Frontului Popular la Chișinău, la Tiraspol se consolidează un regim separatist, a cărui principală miză este să împiedice Republica Moldova să evadeze din zona de influență a Rusiei, apropiindu-se prea mult de Occident.

Autoproclamarea Republicii Moldovenești Nistrene, condusă de Igor Smirnov, războiul de pe Nistru din 1992, tensiunile dintre Chișinău și Tiraspol au influențat negativ ansamblul evoluției demografice a regiunii și situația comunității moldovenești în particular. Între 1989 și 2004, populația s-a redus cu 24%, de la 730 000 la 555 000, iar la 1 ianuarie 2013 era de 509 400. Cea mai afectată este comunitatea românească, care a scăzut de la 243 000 (în 1993) la 177 382 (2004).

¹ *Ibidem*, p. 266.

Românii din Serbia

de Annemarie Sorescu-Marinković

ROMÂNII DIN SERBIA

Prezența încă din vechime a elementului românesc pe teritoriul Serbiei de astăzi nu poate fi pusă la îndoială și a fost confirmată, de-a lungul timpului, de numeroase izvoare istorice. Însă, așa cum cele două mari entități teritoriale care formează în momentul de față statul sârb – Serbia propriu-zisă, care se întinde la sud de Dunăre, și provincia Voivodina, aflată în nordul fluviului – au făcut față istoriei în mod diferit, și cele două principale comunități românești din Serbia, românii din Voivodina și românii din Timoc, au istorii și destine diferite.

Românii din Voivodina (sau românii din Banatul sârbesc) au fost colonizați pe acest teritoriu în cea mai mare parte în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, în special din părțile de răsărit ale Banatului, la inițiativa autorităților habsburgice. După ce, în anul 1717, au cucerit Banatul, austrieicii au întâlnit în acest ținut o populație nu prea numeroasă și condiții nefavorabile de viață. Prin trecerea Banatului sub stăpânirea Monarhiei Habsburgice, se

crează condiții pentru refacerea economică și demografică a acestei regiuni, care suferise o stagnare evidentă sub stăpânirea otomană. În decursul secolului al XVIII-lea, noile autorități habsburgice întreprind o serie de măsuri cu scopul refacerii Banatului pustiit, printre care asanarea mlaștinilor, dezvoltarea comerțului și a meșteșugurilor și refacerea agriculturii. În acest scop, dar și pentru apărarea de eventualele incursiuni turcești în sud, una dintre cele mai importante măsuri a fost colonizarea, în partea de vest a Banatului, slab populată, a diferitelor popoare, printre care și a românilor. Această populație nou-venită s-a stabilit în localitățile care au existat încă din perioada stăpânirii turcești, ba chiar din Evul Mediu. În unele dintre acestea exista populație românească autohtonă, doar în câteva cazuri fiind înființate localități noi.

În funcție de originea locuitorilor, putem împărți localitățile românești din Voivodina în câteva grupe. Prima grupă este formată din localitățile din jurul orașului Vârșeț, „de la codru”, în care trăiește populație bănățeană

autohtonă și care sunt considerate cele mai vechi localități românești din Voivodina. Este vorba de satele Srediștea Mică, Marcovăț, Coștei, Voivodinț, Sălcița, Iablanca și Mesici, la care se adaugă și localitățile de câmpie din jurul Vârșeșului, și anume Jamul Mic, Vlaicovaș și Râtișor, dar și Grebenașul, de la marginea Dunelor Deliblații. Grupa a doua este formată din localitățile din câmpia Banatului, așa-numitele „sate de pustă”, în care trăiesc tot români bănașeni: Alibunar, Seleuș, Sân-Ianăș, Nicolinț, Petrovasâla, Uzdin, Ecica, Sărcia și Toracu-Mare, cât și din localitățile din partea sudică extremă a Banatului, Deliblata, Doloave și Maramorac. Românii din Ardeal s-au stabilit într-o serie de sate care formează o a treia grupă – Iancaid, Clec, Ovcea, Glogoni, Iabuca și, parțial, în Satu Nou, Ecica, Seleuș, Alibunar și Sân-Mihai, pe când cei din Oltenia au colonizat Straja, Satu-Nou și Sân-Mihai; locuitorii satului Toracu-Mic au venit din Crișana.

Cele mai mari localități de români au fost înființate pe teritoriul Graniței Militare, unele dintre ele existând și în perioada stăpânirii turcești. Câteva din aceste sate erau populate în exclusivitate cu români, pe când în altele românii trăiau împreună cu sârbii, germanii sau maghiarii. Populație preponderent rurală, românii s-au ocupat în general cu agricultura și creșterea animalelor, în satele din jurul Vârșeșului fiind prezentă și viticultura.

Majoritatea românilor din Voivodina sunt de religie ortodoxă, în anul 1864 fiind recunoscută independența Mitropoliei Ortodoxe Române pe teritoriul Monarhiei Habsburgice.

După terminarea Primului Război Mondial și destrămarea Imperiului Austro-Ungar, partea de vest a Banatului a fost încadrată în Regatul Iugoslaviei. La conferințele de pace care au urmat s-a dezbătut și problema culturii și a învățământului minorităților, prin care acestora (deci și românilor) li s-a asigurat libertatea folosirii limbii materne în toate sferele vieții sociale. După al Doilea Război Mondial, ca urmare a politicii culturale și naționale impuse de autoritățile comuniste, sistemul școlar în limbile minorităților, inclusiv în limba română, cunoaște o îmbunătățire evidentă, ceea ce, într-un final, are drept rezultat formarea unei intelectualități române.

În ceea ce privește situația demografică, după sporirea continuă a numărului locuitorilor în decursul secolului al XIX-lea, în secolul XX se înregistrează o scădere tot mai accentuată a numărului etnicilor români din Banatul de Vest. La recensământul populației din anul 1910 au fost înregistrați 76 378 de români, din totalul de 57 1488 de persoane, după care numărul acestora începe să scadă, pentru ca la recensământul din 2002 în Voivodina să fie înregistrați doar 30 419 români.

Românii din Timoc, cunoscuți și sub denumirea de românii din Serbia răsăriteană, vlahi sau *rumâni* (în graiul propriu), sunt o comunitate preponderent rurală, amplasată în triunghiul teritorial cu baza de nord pe Dunăre, pe segmentul cuprins între localitățile românești Baziaș și Calafat și care are drept axă principală râul Timoc. Pe teritoriul Serbiei răsăritene, zona de locuire românească

este delimitată de Dunăre la nord, granița statală cu Bulgaria la est, râul Morava Mare la vest și Munții Râtani la sud. Chiar dacă această parte a Europei a fost caracterizată, încă din vechime, de modificarea permanentă a compoziției etnice, modificare ale cărei cauze, etape și contururi au fost adesea foarte dificil de trasat, este de netăgăduit faptul că actuala compoziție etnică a Serbiei de răsărit se datorează factorilor etno-istorici, politici și economici din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Atunci are loc cea mai intensă colonizare a acestei regiuni, atât de către sârbi, cât și de către români, datele istorice informându-ne că mii de țărani au părăsit Țara Românească sau Banatul, trecând în sudul Dunării, în regiunea dintre Morava și Timoc, în mare parte în timpul regimului fanariot. Spre deosebire de colonizarea Voivodinei, strămutările de populație în Serbia răsăriteană nu au fost planificate, ci spontane.

Când, pe teritoriul României de astăzi, începe formarea conștiinței naționale române, în secolul al XIX-lea, majoritatea românilor timoceni nu mai erau acolo. Însă de o importanță capitală este faptul că aici, în regiunea carpatică a Serbiei, au putut lua pământ unde și cât au dorit, transformând pustele năpădite de buruieni și pădurile dese în pământ arabil, unde s-au stabilit și au rămas până astăzi. În literatura orală a românilor timoceni, deosebit de bogată, nu sunt înregistrate teme care să exprime dorul după ținuturile părăsite, dacă nu se iau în considerare cântecele lirice – extrem de rare – în care este blestemată

Dunărea pentru că a despărțit frate de soră și iubită de iubit.

Românii din Timoc nu sunt compacti din punct de vedere etnic, ei împărțindu-se, în funcție de economia tradițională, în două grupe: agricultorii de la câmp, care se află în est, în luncile Dunării și Timocului, și oierii de la deal, care populează întinsul teritoriu de deal și de munte. Cei de la câmpie se numesc *țărani*, deoarece își au originea în Țara Românească, iar cei de la deal și munte, *ungureni*, fiindcă strămoșii lor au sosit aici, în cea mai mare parte, din zonele aflate sub stăpânirea austro-ungară. *Țăranii* vorbesc subdialectul muntean al limbii române, iar *ungurenii*, mult mai numeroși, pe cel bănățean, în graiurile ambelor grupuri influența sârbească fiind vizibilă în principal în împrumuturile lexicale recente. Există și o „oază” de *bufani* în orașul minier Majdanpek, la origine olteni, care au ajuns aici părăsind minele din Banat, pe la jumătatea secolului al XIX-lea, însă ultimele generații sunt aproape complet asimilate de populația sârbească, ca peste tot unde românii timoceni s-au integrat în populația urbană.

Numărul exact al românilor din Timoc este greu de determinat cu ajutorul recensămintelor obișnuite, deoarece astăzi aceștia formează o populație cu identitate duală, care se declară adesea de naționalitate sârbă, punând astfel în prim plan apartenența geopolitică, mai exact cetățenia, în detrimentul originii etnice și naționalității. Oficial, la recensământul din 2002, numărul românilor timoceni (*Vlasi*) din Serbia se ridică la 40 054,

iar numărul persoanelor a căror limbă maternă era limba „vlahă” (limba *rumânâscă* în graiul propriu) – limba în care se vorbește până la începerea școlii – era de 54 726.

Datele neoficiale oferă însă un număr de 120 000 de persoane care locuiesc în satele pur românești din Serbia răsăriteană. Luând în calcul și satele mixte, populația urbană și diaspora, se ajunge la o cifră de cel puțin 200 000 de cetățeni sârbi care ar putea fi urmașii românilor strămutați în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, dar și mai târziu, deoarece procesul de strămutare a continuat și în secolul următor.

De asemenea, pe lângă cele două comunități românești istorice de pe teritoriul Serbiei, trebuie să menționăm și **rudarii** (băieși, fusari, lingurari sau țigani români, denumiri sub care mai sunt cunoscuți), o „enigmă etnografică”, așa cum au fost etichetați de etnografii români în secolul XX, sau o *altă* grupă de vorbitori ai limbii române, „ascunsă,

marginală, problematică”, cum au fost caracterizați mai nou. Rudarii nu formează o comunitate compactă nicăieri în Balcani, deci nici pe teritoriul Serbiei, unde sunt risipiți mai peste tot, în grupuri mici, până nu demult endogame. Ei vorbesc graiuri mai mult sau mai puțin arhaice ale limbii române, păstrează elemente ale culturii tradiționale române, însă sunt considerați de populațiile înconjurătoare ca fiind romi, chiar dacă nu vorbesc limba romanes. Cu toate că astăzi a dispărut aproape complet, ocupația lor tradițională a fost prelucrarea lemnului: bărbații făceau albii și linguri, iar femeile, fuse, mergând din sat în sat pentru a le vinde sau a face schimb pe mâncare și haine. Numărul de comunități de rudari din Serbia, estimat cu ajutorul metodelor dialectologice, se ridică la circa 180, în care trăiesc aproximativ 10 000 de persoane. Rudarii formează o „minoritate invizibilă”, care nu apare la recensămintele oficiale.

ROMÂNII DIN VOIVODINA

Vladimirovaț (Petrovasâla)

Sofia și George Dimitrie în port popular petrovicean, circa 1915. Sursa: colecție particulară.¹

O pereche în port petrovicean, perioada interbelică. Sursa: colecție particulară.

Fiind una dintre localitățile românești din Banatul sârbesc cel mai recent înființate, Petrovasâla face parte din așa-numitele „sate de pustă”, în care trăiesc români bănățeni, și a luat naștere în anul 1808, când a fost aprobată cererea a 121 de familii din Jamu Mare, 106 familii din Clopodia și 11 familii din Surduc de a se stabili pe teritoriul Graniței Militare. În 1811 sunt înregistrate 207 gospodării în

noua localitate, ceea ce sugerează că nu toate familiile care au solicitat colonizarea s-au și stabilit la Petrovasâla. Noi colonizări au loc și în anii următori, iar cea mai de amploare se înregistrează în 1823.

Pe parcursul celor două secole de istorie, localitatea și-a schimbat de mai multe ori numele. A fost înființată ca Petrovoselo (Petersdolf), nume pe care și-l păstrează până în

¹ Toate fotografiile din Vladimirovaț provenite din colecții particulare au fost preluate prin bunăvoința istoricului petrovicean Mircea Măran.

Fântână, Vladimirovaț, anul 1958. Sursa: colecție particulară.

1894, când își schimbă denumirea în Torontal-Petrovoszello, pentru ca apoi, în anul 1897, conducerea ungară să îi schimbe numele în Román Petre (Petrea Română). Din 1911 până în 1918 localitatea poartă numele de Petre, pentru ca după această dată noua conducere a Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor să îi restituie vechiul nume de Petrovoselo. În 1922 se renunță la această denumire și localitatea primește numele de Vladimirovaț, după o parte a hotarului de nord-vest al localității unde, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, se găsea un mic sat cu acest nume (Vladimirovațul vechi este amintit în *Catastiful din Ipec* din 1660 și în numeroase acte și hărți din secolul al XVIII-lea, dar a dispărut ca localitate), nume pe care îl poartă până în ziua de astăzi.

Anul 1922 este anul în care în apropierea satului se înființează Colonia sârbească, lângă gară, la circa 3 km depărtare de sat. Cele 200 de

Fântână, Vladimirovaț, anul 2013. Sursa: colecție particulară.

familii de sârbi stabilite la Colonie proveneau din Lika, Bosnia, Dalmația și Muntenegru și, pe baza hotărârii Biroului Agrar Județean din Vârșeț, li s-a împărțit circa jumătate din suprafața totală de 2 908 jugăre de pământ comunal.

Cea mai mare problemă a sătenilor din nou înființata localitate a fost aprovizionarea cu apă potabilă, care se află la o adâncime de

„Tocma” lui Traian Goagă din Vladimirovaț, sfârșitul perioadei interbelice. Sursa: colecție particulară.

50–80 m. Astfel, au fost săpate 12 fântâni, care reprezintă o adevărată emblemă vizuală a satului și o atracție pentru vizitatori. De-abia în 1966 se rezolvă problema aprovizionării cu apă, prin construirea rețelei de transport și distribuție.

La 1845, localitatea era încadrată în Regimentul Sârbo-Bănățean, cu sediul la Biserica Albă, iar odată cu desființarea Graniței Militare, în 1872, trece sub administrarea comitatului Torontal. În timpul Primului Război Mondial, situația din Vladimirovaț nu s-a deosebit esențial de cea din majoritatea localităților din Imperiul Austro-Ungar aflate în spatele frontului. Țăranii petroviceni au fost mobilizați pe îndepărtatele câmpuri de luptă din Galiția și de la Piava, iar mulți alții au devenit prizonieri de război în Rusia, unde și-au găsit și sfârșitul, foarte puțini întorcându-se acasă. Conform deciziilor Conferințelor de Pace din anii 1919–1920, această parte a Banatului a fost încorporată în Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor (Iugoslavia), după care are loc prima colonizare a sârbilor în Vladimirovaț (1922). O lovitură grea pentru întreaga localitate o reprezintă plecarea, în perioada interbelică, a majorității intelectualilor în România. Apare însă o nouă generație de intelectuali și activiști culturali, care încearcă să se acomodeze cu noile împrejurări. În 1923 se înființează Partidul Român din Iugoslavia și, pentru prima dată, minoritatea română primește drept de vot.

În aprilie 1941, vechea Iugoslavia se destramă și această parte a țării cade sub stăpânire

Case din Vladimirovaț astăzi.

nazistă. În timpul ocupației germane majoritatea petrovicencilor au avut o atitudine pasivă. Asociația *Astra* asigura membrilor săi aprovizionarea cu petrol, sare și lemne, acestea reprezentând articole deficitare în perioada războiului. Un număr mic de petroviceni s-au apropiat de autoritățile germane, participând ca voluntari pe Frontul de Răsărit, împotriva Uniunii Sovietice. Pe de altă parte, numeroși tineri au fost obligați să muncească în gospodăriile familiilor germane din zonă, având în vedere că bărbații din aceste familii fuseseră mobilizați în armata germană. Cele mai violente ciocniri militare din întreaga istorie a satului au avut loc la începutul lui octombrie 1944, când Armata Roșie, înaintând dinspre România către Panciova și Belgrad, a purtat lupte cu nemții pe teritoriul Vladimirovațului. După al Doilea Război Mondial, unii petroviceni s-au alăturat rapid autorităților comuniste, participând activ la instaurarea noii orânduiri în Vladimirovaț. Cele două

La treierat, începutul anilor 1960. Sursa: colecție particulară.

Moș Pera Glăvan, în curtea casei sale tipic bănățene din Vladimirovaț, cu „ambarul” plin de porumb, anii 1970. Sursa: colecție particulară.

Cuptorul de cărămidă, sfârșitul anilor 1960. Sursa: colecție particulară.

Un grup de tineri călare în a doua zi de Crăciun, anii 1970. Sursa: colecție particulară.

reformele agrare (din 1946 și din 1953), cât și colectivizarea forțată au reprezentat o grea lovitură pentru pătura mijlocie și superioară a țărănimii petrovicene.

În anii nouăzeci, odată cu izbucnirea războiului din fosta Iugoslavie, standardul de viață din Vladimirovaț scade simțitor, pe fondul sancțiunilor economice și hiperinflației.

Situația începe să se îmbunătățească abia în urma evenimentelor din octombrie 2000, când începe procesul de democratizare a Serbiei.

Ocupația de bază a petrovicencilor a fost dintotdeauna agricultura, această localitate dispunând, ca majoritatea satelor bănățene, de pământ arabil. Pe lângă cultivarea grâului

și porumbului, petroviceni s-au ocupat și cu creșterea animalelor, în special a oilor și porcilor. De asemenea, pe dunele de nisip din apropierea satului a fost cultivată vița-de-vie. Comerțul a fost o bună perioadă de timp în mâinile negustorilor sârbi, care exportau însemnate cantități de cereale cumpărate de la sătenii români.

Pentru viața economică a satului o importanță deosebită a avut înființarea, în 1897, Institutului de Economie și Credit „Steaua”, cât și a morii cu aburi, în 1905, în proprietatea lui Trifu Măda. Vladimirovațul este una din primele localități din Banatul sârbesc în care a fost introdus curentul electric, în anul 1912.

Iconostasul bisericii ortodoxe române din Vladimirovaț, 1908. Sursa: colecție particulară.

Odată cu înființarea satului a fost construită o biserică din pământ bătut, acoperită cu șindrilă, cu hramul Sfântul Nicolae. Creșterea numărului locuitorilor și starea deplorabilă în care se găsea vechea biserică i-a constrâns însă pe săteni să ridice un nou lăcaș de cult, în perioada 1859–1863, meșterii zidari fiind Ferdinand Querfeld și Johann Samplonk din Biserica Albă, iar proiectant, Antoniu de Blemont. Picturile au fost realizate în 1908 de pictorul Carol Wolff, originar din Pâncota, de lângă Arad. Biserica, de dimensiuni impunătoare, a fost sfințită de episcopul Vârșețului, Emilian Kengelaț.

Școala cu limba de predare româna a fost înființată în 1809. În 1813, școala era

Biserica ortodoxă română din Vladimirovaț astăzi. Sursa: colecție particulară.

Școala din Vladimirovaț, 1909. Sursa: colecție particulară.

frecventată de 50 de elevi, toți băieți. În 1836 a fost înființat un al doilea post de învățător, pentru școala de fete. Pentru a face față numărului tot mai mare de elevi, în 1889 este ridicată o nouă clădire școlară. În anii din preajma Primului Război Mondial, minoritățile au fost supuse unei puternice maghiarizări, continuate până în momentul destrămării monarhiei dualiste. Școala primară din Vladimirovaț era comună, ca majoritatea școlilor primare de pe teritoriul fostei Granițe Militare, pe când clasele a V-a și a VI-a erau încadrate în școala de stat. În 1910, numărul total al elevilor în cele șase clase era de 470, iar cursurile se desfășurau în limbile română și maghiară în cele patru clase ale școlii primare, respectiv în limba maghiară în clasele a V-a și a VI-a.

După Primul Război Mondial, la Vladimirovaț începe criza învățământului în limba română, cauzată de plecarea în România a majorității cadrelor didactice. În sat mai

O clasă de fete, sfârșitul anilor 1920. Sursa: colecție particulară.

rămân doar trei învățători români, restul posturilor fiind ocupate de dascăli care nu cunoșteau limba maternă a elevilor. În 1922 este înființată prima clasă cu limba de predare sârbă. Începând cu anul 1935, la Vladimirovaț și în întregul Banat sârbesc au fost angajați, cu contract, învățători din România. În anul 1952, în clasele românești (I–VIII) au fost înscriși în total 334 de elevi, iar în cele sârbești, 51. După această dată, numărul elevilor sârbi este în continuă creștere, iar cel al românilor, într-o scădere alarmantă. În anul școlar 2008–2009, la Școala Elementară „1 Mai” din Vladimirovaț în cele opt clase românești erau înscriși 110 elevi. De menționat că în anii nouăzeci, situația generală din societatea iugoslavă, caracterizată printr-o profundă criză în toate sferele vieții sociale, s-a reflectat și asupra învățământului. În timpul atacului aerian al forțelor NATO asupra Serbiei, din primăvara anului 1999, procesul de predare a fost întrerupt în toate școlile din

țară. Clădirea școlii din Vladimirovaț a fost evacuată, fiind preluată de forțele militare, care au părăsit-o în urma încheierii păcii, în luna iunie a aceluiași an.

Viața culturală a românilor din Vladimirovaț capătă o formă organizată în 1902, prin înființarea Reuniunii corului vocal bisericesc-lumesc. Pe lângă activitatea corală, în această localitate se dezvoltă viața teatrală a românilor din Banatul sârbesc. Fanfara, înființată în 1928, completează activitățile culturale ale Vladimirovațului.

Unul dintre principalele centre culturale ale românilor de pe aceste meleaguri, Vladimirovațul găzduiește și adunarea de înființare a Asociației *Astra*, în 1936, una din primele filiale ale organizației fiind înființată aici un an mai târziu. În cadrul acestei filiale a activat și cel mai renumit cor al românilor din Banatul sârbesc al acelor timpuri, condus de Mihai Avramescu, unul dintre cei mai renumiți învățători cu contract veniți din România, care număra peste 100 de membri. Din viața publicistică a localității, de menționat este editarea în 1910, a periodicului „Familia”, sub redacția lui Nicolae Țințariu, pionierul scrisului românesc din Voivodina. În 1994 începe editarea unui nou periodic cu același nume, care își continuă apariția până în zilele noastre.

În cele două secole de la înființarea localității, structura ei demografică s-a modificat simțitor. După prima colonizare a sârbilor, din 1922, au mai existat câteva valuri de migrații și colonizări sârbești, desfășurate în paralel cu plecarea peste Ocean a românilor, cu

Călușarii și fanfara, sfârșitul perioadei interbelice.
Sursa: colecție particulară.

Asociația *Astra* din Vladimirovaț. Sursa: colecție particulară.

Corul lui Mihai Avramescu. Sursa: colecție particulară.

Fațadă cu faianță, detaliu, 2013. Sursa: colecție particulară.

colonizarea în Dobrogea și cu scăderea drastică a numărului etnicilor români („oboseala demografică”). Astfel, după cel de-al Doilea Război Mondial în Vladimirovaț au ajuns rușele primilor coloniști sârbi. Tot în această perioadă începe și emigrarea în masă a românilor în Statele Unite ale Americii și în Canada, drept urmare unii dintre nou-veniți se stabilesc în casele românilor plecați. Al treilea val de colonizări în Vladimirovaț are loc, în 1958, după formarea lacului Perucico (Peručko jezero) din Dalmația și evacuarea populației din zonă. Ultimele colonizări au urmat destrămării Iugoslaviei, mai întâi în 1990–1995, după aceea în anii imediat următori, cei antrenați în această mișcare fiind refugiații de etnie sârbă de pe teritoriul Croației.

Pe de altă parte, începând cu 1930 are loc colonizarea familiilor de țărani români săraci

din mai multe localități din Banatul sârbesc, printre care și Vladimirovaț, în Dobrogea, în special în localitatea Regina Maria din apropiere de Balcic. În urma cedării către Bulgaria a Dobrogei de Sud, în anul 1940, aceste familii au fost evacuate și recolonizate în Banatul românesc, iar unii s-au întors în locurile de baștină. Dintre petroviceni care s-au retras din Dobrogea, cei mai mulți s-au stabilit la Cărpiniș.

Nunta lui Gheorghiuță și Liena Mândreș, anul 1930. Sursa: colecție particulară.

Având în vedere că, încă din perioada post-belică, Vladimirovațul a fost un mediu multi-național, aici există un nivel moderat de toleranță interetnică. Acesta este exprimat cel mai bine prin existența unui mare număr de căsătorii mixte, dar și prin cunoașterea limbii române de către generațiile mai în vârstă de sârbi din localitate, românii fiind cu toții bilingvi.

Recensământul populației din anul 1900 ne arată că în Vladimirovaț trăiau 6 031 de persoane, care este și cel mai mare număr de locuitori pe care l-a avut vreodată acest sat.

Capelă în cimitirul ortodox român astăzi.
Sursa: colecție particulară.

Din acest moment, numărul locuitorilor începe să se micșoreze. Cauzele sunt multiple, însă trebuie subliniate două: natalitatea scăzută, în rândul familiilor de țărani înstăriți, care nu se despărțeau bucuroși de holdele lor și nu doreau să le împartă mai multor copii, și numărul tot mai mare de imigranți în țările occidentale, în special pe continentul nord-american, fenomen început încă dinaintea Primului Război Mondial și care a luat un puternic avânt în anii șaizeci ai secolului trecut. De asemenea, nu trebuie scăpați din vedere nici optanții, care au trecut în partea românească a Banatului în primii ani interbelici, nici persoanele colonizate în Dobrogea, nici cei uciși pe câmpul de luptă în Primul Război Mondial sau stabiliți în România, după cel de-al Doilea Război Mondial. La recensământul din 1961, Vladimirovațul

avea 4 583 de locuitori, dintre care 3 821 români, pe când la cel din 1991, dintr-un total de 4 539 de locuitori, doar 1 964 mai erau români. Conform recensământului populației din anul 2002, la Vladimirovaț trăiesc 4 111 de persoane, dintre care 2 259 sunt sârbi, 1 424 – români, 110 – romi și 318 – de alte naționalități.

În final, nu putem să nu menționăm faptul că de Vladimirovaț este legat și numele celei mai renumite vrăjitoare/criminal în serie din Banat și din fosta Iugoslavie, care cunoștea rețeta secretă a morții rapide și sigure și care, timp de mai mult de o jumătate de veac, a vândut, la prețuri piperate, celor care doreau să scape de persoanele indezirabile, apă descântată, un amestec de arsenic, frunze de ciu-măfaie otrăvitoare și mercur. Baba Anuica, născută Draxin, în 1837, din părinți originari din ținutul Mureșului, a fost condamnată în 1929 la 15 ani de temniță grea, fiind însă eliberată de naziști în 1941 și întorcându-se în Vladimirovaț, unde avea să își găsească obștescul sfârșit, la vârsta de 104 ani.

Nuntă din anii 1920, baba Anuica în plan secund, stânga sus, pe trepte. Sursa: colecție particulară.

ROMÂNII DIN TIMOC

Tanda

Familie de români din Tanda, urmașii lui Sima din Criveli, considerat a fi primul locuitor al satului.

Tanda pe harta etnică a românilor din Timoc.

Localitățile de români din Timoc, dintre care multe de un pitoresc greu de descris în cuvinte, sunt înșirate pe luncile râurilor sau pe malul Dunării (și locuite de *țărani*, veniți pe vremuri din Țara Românească) sau cățarate pe dealuri și pe crestele munților (unde și-au găsit adăpost *ungurenii* sosiți din Banat). Satul Tanda (și celelalte localități aflate pe axa Maidanpek-Bor-Zaicear, de la Dunăre înspre sud) este locul în care cele două culturi populare și cele două graiuri românești, cel bănățean și cel oltenesc, se întâlnesc, dând naștere

unui grai intermediar și unei culturi caracteristice acestui grup distinct, al *ungurenilor-muntenilor*, în care predomină însă elementele bănățene.

Satul Tanda se găsește în partea superioară a gurii râului Poreč, care se varsă în Dunăre în apropierea orașului Doni Milanovaț (Donji Milanovac), și aparține regiunii administrative Bor. De menționat că Poreč este și vechea denumire a orașului Doni Milanovaț, în care, undeva pe la 1530, s-a născut Baba Novac. Privită de sus, Tanda, care se întinde pe o

suprafață de 40 km², are formă de fluture, cu o anvergură a „aripilor” de circa 9 km, iar lungimea „corpului” de 6 km. Aripa de la răsărit se sprijină pe coastele masivului muntos Deli-Iovan (pe care românii de aici îl numesc, simplu, Gol), care atinge o înălțime de 1 141 m, pe când aripa dinspre apus urcă până pe vârfulurile Stol și Vizak și se întinde pe platoul Gornianski. Satul este traversat de râul Țârnaica (Crnajka), ce curge de la sud către vest, formând o vale îngustă și adâncă, prin care trece drumul regional Miloșeva Kula–Bor. Centrul satului se găsește la o altitudine de 300 de metri, însă există case chiar și la 800 de metri. Datorită poziției sale, Tanda se află în capul listei satelor românești din Timoc în care se păstrează până astăzi, cu o prospețime deosebită, multe aspecte ale culturii tradiționale românești, motiv pentru care am ales să o prezentăm aici.

Relieful pitoresc al Tandei este de origine vulcanică, iar bogata rețea de pârâuri muntoase a săpat în rocile vulcanice pășuni bogate și întinse, care nu duc niciodată lipsă de apă. Aici țăranii s-au stabilit încă din cele mai vechi timpuri, fiecare familie ocupând, la început, câte o ramificație (un „crac”) a muntelui. Un astfel de crac, lung și de câțiva kilometri, poate găzdui mai multe generații, iar primii locuitori ai acestor meleaguri s-au aciuat aici pentru a-și ridica sărăcăcioasele bordeie, în care și-au petrecut întreaga viață.

Acest fapt conferă unicitate Tandei. Marele geograf sârb Iovan Țviici (Jovan Cvijić) a introdus-o în literatura de specialitate

Case din Tanda, pe vârful dealurilor, 2013. Chiar și în ziua de astăzi, foarte puțini locuitori au casă în centrul satului. Foto Paun Es Durlić.

Case pe culmile Tandei, 2013. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, locuitorii Tandei, ca, de altfel, toți românii din această zonă, au trăit în bordeie; de-abia în secolul XX au început să își ridice case de lemn (*colibi di bârn'e* sau *bârnariață*). Foto Paun Es Durlić.

Centrul Tandei astăzi: Casa de cultură, școala primară și câteva case. Foto Paun Es Durlić.

Fetițe române la un târg în orașul timocean Zaicear. Fondul diplomat Vasile Stoica.

tocmai datorită acestor caracteristici, iar renumitul etnolog Tihomir Georgevici, care a trecut prin localitate în vara anului 1905, a notat chiar că „Tanda nu este sat în sensul propriu al cuvântului, fiind format doar din culmi și văi”. La momentul vizitei sale, în satul propriu-zis nu a găsit decât crâșma, școala, sala de judecată, prăvălia și o singură casă.

Astăzi, după mai bine de un veac de la această însemnare, lucrurile nu s-au modificat prea mult. Locuitorii Tandei au chiar o zicală despre sat, cu referire directă la suprafața minusculă a centrului său: „*Satu' mieu, mare rău, / Buoii a ieșât, da' caru' n-a mai tunat*”. Principala clădire din centrul satului este Casa de cultură, în care își are sediul și primăria și unde se află o sală de adunare și

serbări, magazinul universal (care mai demult a fost crâșmă) și dispensarul, în care medicul sosește de două ori pe săptămână.

Cealaltă clădire din centru adăpostește școala primară în limba sârbă, clasele I-IV, inclusiv clasa pregătitoare, în care micii români din localitate învață sârbește. În trecut, învățătorii locuiau în sat, însă astăzi fac naveta de la Bor. Până la jumătatea secolului XX, niciun sătean nu a avut casă în centrul satului, toți fiind risipiți pe dealuri și creste. Astăzi în centru locuiesc nouă familii care și-au pierdut proprietățile de dealuri.

De menționat că primul învățător din Tanda a fost Giura Jivcovici, originar din Arad, care a murit și a fost îngropat aici în

Cimitirul din Tanda astăzi. Crucea primului învățător din sat, Giura Jivcovici din Arad. Alături, Păun Durlici, român timocean, singurul etnolog care a cercetat până acum Tanda, precum și numeroase alte sate românești din Serbia răsăriteană.

Tanda. Vedere spre vârfurile Stol și Vizak. Foto Paun Es Durlić.

Casă de lemn, Tanda, 1988. Foto Paun Es Durlić.

1900. Acest lucru indică, pe de o parte, faptul că, în secolul al XIX-lea, în Arad existau sârbi și, pe de altă parte, că deplasările peste granițele fluide ale statelor vremii nu erau o excepție. Oricât de paradoxal ar părea, un sârb din Banat a fost primul care a venit în Serbia, în satul Tanda, pentru a-i sârbiza pe românii strămutați, la rândul lor, în mare parte din Banat...

Tanda este formată din 14 ramificații muntoase („crace”), dintre care zece se găsesc pe malul drept al râului Țârnaica, iar patru, pe cel stâng, și anume: Cracu’ Ciulin, Cracu’ Crastaveț, Cracu’ Ograda, Cracu’ Mărghitoni, Cracu’ Ursului, Cracu’ Neamțului, Cracu’ Drumului, Cracu’ Simii, Cracu’ Stoian, Cracu’ Cârceag, Bărnodeu, Cracu’ Veloieșcii, Cracu’ Ocnii și Gabra Mare.

Prima menționare istorică a Tandei (a cărei denumire inițială se pare că a fost Zagora) datează din 1784, când satul apare pe harta alcătuită de un ofițer austriac aflat în trecere prin Serbia răsăriteană, care, la acea dată, era sub stăpânire otomană. Judecând după această hartă, se pare că Tanda era pe atunci deja locuită. Dacă ținem cont de faptul că Tanda nu apare pe hărțile făcute de austrieci cu un sfert de veac înainte, când au avut sub stăpânire această regiune a Serbiei, putem presupune că satul a fost înființat undeva pe la jumătatea secolului al XVIII-lea.

Inițial, satul s-a aflat la gura de vărsare a pârâului Ogașu’ Sârbiesc în Tanda, iar în secolul al XIX-lea a fost strămutat pe locul în care se află astăzi de către frații Păun și Stan Sârbu.

Bătrân român timocean, cu căciulă din blană de oaie, articol vestimentar care a devenit, în timp, marca identitară a românilor din această zonă a Serbiei. Strămoșii săi sunt originari din Crișana. 1978. Foto Paun Es Durlić.

Bătrân din Tanda, urmaș al românilor de pe Valea Almăjului, 1988. Foto Paun Es Durlić.

Păun nu știa carte, însă era un conducător în-născut și de nădejde al sătenilor; el nota toate îndatoririle pe care aceștia le aveau către sat în răbojul pe care îl ținea zi și noapte atârnat la gât. Stan era cârciumar, iar când vatra satului s-a mutat pe locul în care se găsește și astăzi, în cârciuma lui Stan a curs băutura o săptămână întreagă!

Pe pantele de pe Cracu' Veloiești, Cracu' Simii și Cracu' Cârceag se află ruinele unor cimitire străvechi. La gura de vărsare a pârâului Ogașu' Radului în râul Țârnaica a existat un cimitir cu blocuri de piatră înalte cât un stat de om, asemănătoare cu lespezile caselor de altădată. Legenda spune că e vorba de „cimitirul Rusaliilor”, în care sunt îngropați cei care au jucat Craii (joc ritual de Rusalii) și care au fost uciși de membrii grupelor rivale în lupta pentru teritoriu.

În mai multe locuri din sat se pot observa ruinele unor străvechi exploatari miniere: s-a descoperit zgură pe vatra primului sat, iar în Cioaca Ocnii se știe că mineritul a fost practicat pentru o scurtă perioadă de timp în secolul XX. Natura a acoperit deja urmele carierei din Ciulin Potok, de unde s-a extras marmura roșie din care a fost construită clădirea Sediului Central al Armatei Populare Iugoslave din Belgrad.

Tot legenda spune că primul locuitor al Tandei a fost Sima, supranumit Orlea, de loc din Criveli (Krivelj), sat românesc din apropiere, care a fugit din fața turcilor și și-a găsit adăpost în Tanda. Aici și-a ridicat un bordei pe colțul unei pante care astăzi îi poartă numele: Cracu' Simii. Când s-a mărit satul, Sima a fost ales conducător. A rămas în memoria populară datorită urii sale înverșunate față de

turci și faptului că a ucis în luptă dreaptă un aga otoman.

Urmașii lui Sima sunt Răduleșcii și Cocoșonii în Tanda și Neagoieșcii în Miroci (Miroč). Pe lângă Sima, din Criveli a mai venit și strămoșul Bejinarilor de astăzi. Restul locuitorilor au ajuns aici din cele mai diverse locuri: din satele românești timocene din Bulgaria, de pe Valea Almăjului din România, din zona Porților de Fier din Craina, din satele Gorniana și Plavna din apropiere. Strămoșii Greconilor sunt la origine aromâni din Grecia. Printre vechile familii din Tanda sunt și câteva familii sârbești.

În secolul al XVIII-lea, când românii au ajuns pe aceste meleaguri, dintre unelte nu au avut cu ei decât toporul. Cu toporul au cioplit toate cele trebuincioase, de la plugul de arat, căruța trasă de boi și moară și până la

Casă de lemn din Tanda, detaliu. În imagine este ilustrat modul în care erau unite grinzile la casele de lemn. Foto Paun Es Durlić.

Tânăr în costum popular românesc, cu căciulă de oaie, pe crestele vârfului Vizak, sunând din buciom deasupra Tandei, 2006. Astăzi, costumul popular caracteristic acestui sat mai este purtat doar la manifestările folclorice. Foto Paun Es Durlić.

Românce din Tanda astăzi. Foto Paun Es Durlic.

Casă veche în prim-plan, casă nouă, nelocuită, în planul secund, înălțată de românii plecați la muncă în străinătate, ca parte a „jocurilor de prestigiu” în care sunt antrenați sătenii, Urovița, regiunea Negotin, 2006.

casele de lemn în care și-au dus traiul, ridicate fără a folosi măcar un singur cui de fier.

La recensământul populației din anul 1846, Tanda avea 93 de case și număra 476 de români (declarați în sârbește *Vlasi*), iar la cel din 1850, numărul acestora crescuse infim, la 496. Șaisprezece ani mai târziu, în 1866, numărul românilor era aproape identic – 494 (care apar acum drept *Rumuni*), dintr-un total de 498 de locuitori. În 1921, satul este în continuare pur românesc, cu un total de 595 de locuitori. După această dată, numărul locuitorilor începe să scadă, astfel că, în 2002, Tanda numără doar 350 de persoane, dintre care: 185 de români (*Vlasi*), 24 de sârbi, 134 de locuitori care au refuzat să își declare apartenența etnică și 7 de origine necunoscută. Chiar dacă aceste cifre s-ar părea că sunt un indicator al diversificării

structurii etnice, lucrurile nu stau așa; românii de pe Valea Timocului se declară tot mai des sârbi, punând apartenența națională înaintea celei etnice, sau refuză să își declare apartenența etnică (în acest caz, mai mult de 40%).

Pentru ca lucrurile să fie mai clare, trebuie menționat faptul că românii de pe Valea Timocului, în Regatul Serbiei și, mai apoi, în Regatul Iugoslaviei, au fost înregistrați la recensăminte drept români (*Rumuni*), fiind considerați ca atare în cadrul administrației de stat, din anii optzeci ai secolului al XIX-lea până la al Doilea Război Mondial. Înainte și după această perioadă au fost înregistrați drept vlahi (*Vlasi*), deoarece conducerea statului sârb (încă de pe vremea lui Miloș Obrenovici) îi considera de origine din Vlașca sau din zonele locuite de vlahi (denumire folosită

Grup de români timoceni din Valea Dunării, Craina. Fondul diplomat Vasile Stoica.

Neveste din satul Corbova, regiunea Craina, în costum popular românesc. Fondul diplomat Vasile Stoica.

Costume populare românești de vânzare la târgul din Urovița, 2006.

Cimitirul din Tanda astăzi. Piatră de mormânt veche, cu flori legate cu sfoară roșie. Foto Paun Es Durlic.

de slavi pentru a desemna populația românofonă înainte de formarea statului român).

Locuitorii Tandei au o mobilitate mult mai scăzută în comparație cu cei din celelalte sate timocene, a căror emblemă caracteristică a fost și rămâne plecatul la muncă în străinătate, încă din a doua jumătate a secolului trecut. Dacă în 2011 doar opt dintre persoanele cu domiciliul în Tanda erau plecate la muncă în străinătate, în numeroase localități românești din Serbia răsăriteană case impunătoare, dar goale, stau mărturie a jocurilor de prestigiu dintre *gastarbeiterii* (denumire – cu conotații peiorative – dată muncitorilor emigranți din Europa de Sud-Est de către populația de limbă germană) care cel mai adesea nu se mai întorc în locurile de baștină.

Biserica nu există în sat, nici măcar cu slujbă în limba sârbă. Pe lângă poziția geografică specifică a Tandei, acesta este și motivul pentru care credințele și obiceiurile românilor de aici au supraviețuit, parcă neatinse de timp, ca într-un muzeu în aer liber, funcționând ca o adevărată marcă identitară a acestei comunități și conservând forme și faze arhaice ale culturii românești din care provin. Pe scurt, aceștia și-au construit, pe pământ străin, în lipsa școlii și a serviciului religios în limba română, propria lor lume rurală, tradițională, profund românească.

În Tanda, cultul morților și complexul ritual funerar sunt poate mai vii și mai fascinante decât în orice alt sat românesc din Timoc, păstrând până astăzi o prospețime arhaică nemaîntâlnită altundeva. Lumea viilor și a morților sunt la un pas distanță una de cealaltă, între ele existând nenumărate spații de trecere și întrepătrundere.

Credința românilor timoceni în viața de după moarte este animatistică, aceștia considerând moartea doar o etapă de trecere din lumea aceasta în cealaltă; omul continuă să trăiască și după trecerea în neființă, pe lumea cealaltă, în care are aceleași nevoi ca și în lumea viilor. Granița dintre viață și moarte poate fi traversată doar de mirosul florilor și de bocete. Sfoara roșie, reprezentând sângele, este firul dătător de viață care unește cele două lumi și cu ajutorul căruia sufletul celui decedat, urmându-i trupul, trece în lumea celor fără de moarte. În unele sate din Timoc,

Masa de pomană întinsă, cu colacii rituali, Tanda, 2009. Foto Paun Es Durlić.

Masa mortului la pomană de șase săptămâni, Tanda, 2013. Foto Paun Es Durlić.

chiar și astăzi se întinde sfoara roșie, menită să „conducă” sufletul celui răposat de la locul în care a murit până în casa în care îi zace corpul, indiferent de distanță. Interesant de menționat că, până nu demult, femeile din Debeli Lug „trăgeau” sfoară roșie pentru cei decedați la spitalul din Maidanpek până în sat, aflat la o depărtare de circa 10 km.

Pomană în Tanda, ca la toți românii timoceni din est, are formă de corp omenesc, culcat, cu fața întoarsă către răsărit. Partea principală a pomenii e „capul”, care este înconjurat de un anumit număr de colaci ce poartă pe ei simboluri numite *zacuahe* sau *trăbuiel'e* și fără de care pomană nu poate

„călători” pe lumea cealaltă. De menționat că familia îi consideră în continuare pe răposați vii, le trimite mâncare și toate cele trebuincioase la pomenile de până la șapte ani de zile și la toate sărbătorile importante de peste an.

La pomană de șase săptămâni (sau 40 de zile), colacii de pe masa mortului sunt în număr de 40 și au rolul de a conduce răposatul spre lumea cealaltă, mai exact de a-l ajuta să treacă din lumea muritorilor în cea fără de moarte.

Colacii rituali timoceni sunt un alfabet viu, ale cărui litere se copiază din generație în generație, însă tot mai puțini sunt cei care știu să citească această scriere.

RUDARII

Plajane

Cătunul Orașie, 2005

Satul Plajane (Plažane) se află la 7 km depărtare de Despotovaț (Despotovac), în partea răsăriteană a Serbiei, pe malul drept al râului Resava. La recensământul din 2002 în Plajane au fost înregistrate 1 541 persoane, dintre care 1 530 de sârbi și 4 români. Conform datelor oficiale, în localitate nu există vlahi, cu toate că în imediata apropiere se găsesc două sate de români

timoceni: Iasenovo (Jasenovo) și Beliaica (Beljajka).

Rudarii locuiesc în afara satului, pe malul râului, într-un cătun-satelit, Orașie, ca în mai toate localitățile din Serbia și din Balcani în care îi aflăm. Nu există documente care să le ateste sosirea pe aceste meleaguri, însă, dacă e să ne bazăm pe fazele arhaice și intermediare păstrate în graiul muntenesc pe care îl

Rudar alături de lingurile sale din lemn

Rudăreasă făcând fuse la „strugu” de lemn

Casele impunătoare ale rudarilor din Orașie plecați la lucru în străinătate

vorbesc, putem presupune că s-au stabilit aici după dezrobirea țiganilor din principatele române, de la mijlocul secolului al XIX-lea. În lipsa documentelor care să le legitimeze identitatea, rudarii și-au creat un sistem de legende etiologice care trimit „descălecarea” lor pe aceste meleaguri într-un trecut mult mai îndepărtat decât ar permite-o dovezile strict istorice.

După dezrobire, rudarii au continuat „nomadismul lemnului”, stabilindu-se – la început temporar, doar peste iarnă, pentru ca mai apoi să se așeze definitiv – pe malurile cursurilor de apă, unde crește lemnul de esență moale pe care îl prelucrau. Astăzi, ocupația lor tradițională a dispărut aproape complet. Așa cum spun bătrânii rudari, „plasticul ne-a venit de hac”. Există însă, în sate uitate de

Rudar bătrân, în fața monumentului funerar al său și al soției decedate

Cimitirul rudarilor din Orașie

lume, femei care încă mai cunosc tainele „strugului” și mai fac fuse, pentru a le vinde mai pe nimic prin târguri, sau bărbați care cioplesc albi și linguri.

Numărul rudarilor din Orașie este greu de estimat, în condițiile în care marea lor majoritate se declară sârbi. Cătunul lor este format din câteva zeci de case, în care locuiesc câteva sute de persoane. Majoritatea lucrează astăzi în țările Europei de Vest, dovadă stând casele impunătoare, dar goale, ridicate de

aceștia în locul de baștină, în care nu își petrec decât câteva zile pe an.

Bătrânii rămași în sat își așteaptă resemnați sfârșitul, pregătindu-ș cu grijă trecerea. Cimitirul, cu ale sale monumente și capele nu mai puțin impozante decât palatele din sat, este deja mai populat decât acestea. Odată cu ei va apune o lume, un mod de viață, o ocupație și, nu în ultimul rând, limba română pe care prea puțini tineri o mai cunosc astăzi.

Românii din Ucraina

de Armand Goșu

ROMÂNII DIN UCRAINA

2 septembrie 1934, Marșenița. Însemnare pe verso, a lui T. Papahagi: „port bătrânesc. Adevăratul *fes* s-a transformat în *cârpă*”. Sursa: Cab. Stampe, BAR, Colecția Tache Papahagi, F. – 153716.

Cele mai importante comunități de români sunt stabilite în proximitatea granițelor cu România și Republica Moldova. Aceste grupuri nu trăiesc în unități geografice sau administrative compacte. Astfel, comunități importante de etnici români locuiesc în zona Maramureșului

istoric (Transcarpatia), nordul Bucovinei, nordul Basarabiei, Ținutul Herța, sudul Basarabiei, regiunea Odesa, regiunile Nicolaev, Herson. Aceste teritorii au ajuns să fie înglobate în Rusia sau în URSS, de la care să fie moștenite de Ucraina, în împrejurări diferite¹.

¹ Din bogata bibliografie, remarc volumul Ion Popescu, Constantin Ungureanu, *Românii din Ucraina între trecut și viitor*, vol. I, *Românii din regiunea Cernăuți (studiu etnodemografic și sociolingvistic)*, Ediția a III-a, revăzută și adăugită, Editura Primus, Oradea, 2010.

Circa 1900, Cernăuți, carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Maramureșul istoric a intrat la 1688, odată cu restul Transilvaniei, în stăpânirea Imperiului austriac, apoi a Imperiului austro-ungar. Compoziția etnică a vechii provincii istorice s-a modificat dramatic, astfel că, la recensământul din 1910, realizat în Austro-Ungaria, din 357 535 locuitori ai Maramureșului, 159 489 erau ruteni, 84 510 români, 59 552 germani și 52 964 maghiari, după criteriul limbii materne. După Primul Război Mondial, granița a fost fixată pe râul Tisa, rupându-se în două părți vechea provincie. Partea de nord, care reprezenta 2/3 din Maramureș, cu 6 873 km², a revenit Cehoslovaciei, iar, după desființarea acesteia, în 1939, a fost anexată de Ungaria. După cel de-al Doilea Război Mondial, această parte a

Maramureșului a fost alipită URSS, reprezentând un culoar strategic important, care lega terestru patria sovietelor de Ungaria și Cehoslovacia. Partea de sud a Maramureșului istoric, 3 381 km², este până astăzi nucleul județului Maramureș din România. La recensământul din 2001, în Transcarpatia au fost înregistrați 32 152 români (2,3% din populația regiunii), față de 29 485 câți numărau în 1989. Un centru românesc important este Solotvino (Slatina), veche așezare, în care din cei 10 000 de locuitori, circa 60% sunt români.

Provincia Bucovina este o creație a austriecilor, care au anexat o parte din Țara de Sus a Moldovei, la 1775, cuprinzând zonele Rădăuți, Suceava, Câmpulung Moldovenesc,

Carte poștală, Cernăuți. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Piața Centrală din Cernăuți, la 1900. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

1900, Cernăuți, Piața Centrală. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Vatra Dornei, Siret, Cernăuți, Cozmeni, Vășcăuți, Storojineț. La primul recensământ, la 1776, au fost numărați 70 000 locuitori, majoritatea covârșitoare fiind constituită din moldoveni. Diverse colonizări au schimbat, în timp, compoziția etnică a Ducatului Bucovinei, astfel că la recensământul din 1910, din cei puțin peste 800 000 locuitori, după limba maternă 38,8% erau ruteni, 34,4% români, 21,2% germani (dintre ei 13% erau etnici evrei), 4,5% polonezi.

Doar o parte din regiunea istorică Bucovina, care, la 1918, s-a unit cu România a fost anexată de URSS, în vara anului 1940, odată cu Basarabia. Pretenția Kremlinului de a anexa și o parte a Bucovinei a nemulțumit Berlinul, mai cu seamă pentru că acolo era o

importantă comunitate germană. Prin acest apetit teritorial excesiv, Stalin a depășit prevederile din articolul 3 al anexei secrete a Pactului Molotov-Ribbentrop, care se referea doar la Basarabia, și a generat prima criză în relația cu Hitler.

După retragerea administrației românești, mii de oameni au încercat să treacă granița, pentru a se refugia în România vremii. Cei mai mulți au fost măcelăriți de către trupele NKVD. Cel mai dramatic episod s-a consumat în noaptea de 1 aprilie 1941 la Fântâna Albă, când au fost uciși peste 2 000 de oameni.

Regiunea Cernăuți, cu o suprafață de 8 100 km², a fost creată la 7 august 1940, și are în componență, până astăzi, nordul Bucovinei,

1900. Cernăuți, Piața Centrală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

ținutul Herța și o mare parte a județului Hotin din Basarabia. Potrivit recensământului din 2001, din 919 000 locuitori, 75% sunt ucraineni, 19,8% români/moldoveni (114 555 s-au declarat români și 67 225 moldoveni) și 4% ruși. După cum se vede, Ucraina – și pe fondul tensiunilor diplomatice din relația cu România – a revenit la tradiția sovietică a divizării vorbitorilor de limbă română în români și moldoveni. Și totuși, în regiunile de graniță, românii sunt majoritari în raioanele Herța, Noua Suliță, Adâncata și au o mare pondere (37%) în Storojineț.

O altă comunitate importantă numeric de vorbitori de limba română trăiește în regiunea Odesa. Această importantă unitate administrativ-teritorială, de peste 33 000 km²,

s-a format la 27 februarie 1932. La 2 august 1940, în componența regiunii a fost inclus jumătate din teritoriul fostei Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești, cu orașul Balta, în timp ce cealaltă jumătate s-a unit cu Basarabia, ce tocmai fusese anexată de către sovietici. Tot atunci, sudul Basarabiei, cu vechile cetăți ale Moldovei, Chilia și Cetatea Albă, a fost transferat Ucrainei sovietice, fiind încorporat în regiunea Odesa.

Potrivit ultimului recensământ, din 2001, în regiune sunt înregistrați 123 751 de moldoveni, în scădere față de 1989, când recensământul sovietic număra 144 534 moldoveni.

Potrivit statisticilor ucrainene, comunități semnificative numeric de vorbitori de limba

Circa 1930, carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

română, trăiesc și în alte regiuni¹. Astfel, în regiunea Nicolaev erau, în 2001, 13 171 moldoveni, în Kirovograd 8 274, Donețk – 7 171, Dnepropetrovsk – 4 398 etc.

Tendința însă, dacă comparăm datele statistice din ultimele decenii, este de scădere a populației românești/moldovenești din Ucraina și de asimilare a ei. Cu toate acestea, grupul vorbitorilor de limbă română, fie că se declară moldoveni, fie români, rămâne foarte important în Ucraina (în 2001, recensământul înregistra 324 525 moldoveni și 134 825 români).

Orașul Cernăuți este pentru prima dată atestat documentar în 1408, într-un act de cancelarie emis de către domnitorul Alexandru cel Bun. Documentul stabilea taxele pe care

negustorii din Lvov urmau să le plătească pentru mărfurile comercializate, la vama Cernăuți.

În perioada interbelică, la recensământul din 1930, au fost înregistrați în orașul Cernăuți, 112 427 locuitori, dintre care 30 367 români, 16 359 germani, 11 130 ucraineni, 8 986 polonezi. Evreii erau însă cei mai numeroși, cu 42 592 locuitori. După 1941, mai mult de jumătate dintre evreii Cernăuților au pierit în Transnistria, în cadrul programului de exterminare inițiat de mareșalul Ion Antonescu. Până astăzi, în Cernăuți a mai rămas o mică comunitate de evrei, ce număra, la 2001, abia 1 308 persoane.

Ultimul recensământ înregistra, din cei 236 691 locuitori, 10 553 români și 3 829 moldoveni.

¹ *Ibidem*, p. 45, tabelul nr. 7.

Cernăuți. Piața Unirii

1930. Piața Centrală a devenit Piața Unirii. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

1900. Palatul Mitropoliei Bucovinei, construit în mai multe etape, începând cu 1864. Ultima parte a complexului, Biserica Trei Ierarhi, a fost terminată la 1882. Corpul de clădiri al vechii Mitropolii a Bucovinei aparține, după al Doilea Război Mondial și până astăzi, Universității „Iu. Fedkovyci” din Cernăuți. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Circa 1900, Cernăuți, Palatul de Justiție. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Anii 1920, carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Anii 1920, carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Circa 1930, Templul evreiesc din Cernăuți. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

1930, carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

2 septembrie 1934, Satul Marșenița. La 1930 erau înregistrate 3 931 de persoane din care 3 710 români. La recensământul din 1989 erau 5 240, din care 4 807 români. În acest sat s-a născut cunoscuta cântăreață de muzică pop și compozitoare de pop-rock, de origine etnică română, Sofia Rotaru. Sursa: Cab. Stampe, BAR, Colecția Tache Papahagi, F. – 153704.

15 septembrie 1935, Frecăței, în Bugeac, în fostul județ Ismail. „Cochiliță cu căldare și cazan”, însemnare a lui T. Papahagi. Sursa: BAR, F. – 154334.

16 septembrie 1935, Cartal. „Tease” de zdrobit struguri. „Se scurge mustul”, însemnare a lui T. Papahagi, pe verso. Sursa: BAR, F. – 1544363.

1 septembrie 1935, Palanca. „Casă cu dependințele ei în continuare”, însemnare de T. Papahagi. Sursa: BAR, F. – 152800.

1 septembrie 1935, satul Palanca. Sursa: BAR, F. – 152808.

12 iulie 1938, în Coasa, „bărci de pescari, pe Liman”, însemnare T. Papahagi). Sursa: BAR, F. – 152839.

1 septembrie 1935, horă în Tudora. Sursa: BAR, F. – 152876.

1935, Storojineț, astăzi în regiunea Cernăuți, Ucraina. La ultimul recensământ s-au înregistrat 14 500 locuitori, majoritatea ucraineni, dar s-a menținut și o importantă comunitate de români. Sursa: ANIC.

11 august 1934, în Voloca, „frământând în covată așezată pe un oslon (bancă): alături de covată e o șaică”, însemnare a lui T. Papahagi. Sursa: BAR, F. – 152747. Astăzi, satul Voloca, situat la 10 km de Cernăuți), are peste 3 000 de locuitori, majoritatea români.

10 august 1934, satul Mologhia, înmormântare. Sursa: BAR, F. – 152750.

10 august 1934, înmormântare la Mologhia, regiunea Cernăuți. Sursa: BAR, F. – 152748.

Circa 1920. Halele din Ismail, carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Circa 1930. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Circa 1930. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Carte poștală, circa 1930. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Anii 1920. Carte poștală. Sursa: Cab.Stampe, BAR.

Circa 1930, Carte poștală. Sursa: Cab. Stamppe, BAR.

Circa 1930. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Circa 1930. Carte poștală. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Cărți poștale din anii 1930. Șaba era în imediata vecinătate a Akermanului. Câteva zeci de familii de elvețieni francofoni au fost aduse în Basarabia de contele Voronțov (1824–1828). Delegații lor au ales pământuri mănoase, la limanul Nistrului, lângă zidurile Cetății Albe. Colonia de la Șaba era renumită pentru viile sale.
 Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Stațiunea balneară »Șabolat«

Plaja

Stațiunea balneară »Șabolat«

Plaja

Anii 1930. Plajă la Marea Neagră, în apropierea localității Akerman. Cărți poștale. Sursa: Cab. Stampe, BAR.

Românii din Ungaria

de Cornel Sigmirean

ROMÂNII DIN UNGARIA

ESTIMĂRI STATISTICE

Nuntă la Micherechi prin anii '50. Sursa: Arhiva săptămânalului „Foaia românească”.

La recensământul din anul 2001, în Ungaria erau înregistrate 7 995 de persoane care se declarau români, iar 8 842 de cetățeni ai Ungariei recunoșteau că au ca limbă maternă limba română. În schimb, 9 162 de cetățeni din Ungaria se declarau că se regăsesc în tradițiile și valorile culturale românești¹.

Datele recensământului reflectau o scădere constantă a elementului românesc în

Ungaria. În 1920, potrivit datelor oficiale, trăiau aici 26 695 de români. Alături de aceștia erau 88 871 de vorbitori ai limbii române. În primul deceniu interbelic, deputatul maghiar Viktor Knaller și diplomatul român Vasile Stoica apreciau că în Ungaria sunt circa 50 000 de români². În anul 1970 erau 12 624 de români, iar, în 1990, numărul acestora era de 10 740³.

¹ Ana Borbely, „Datele recensământului din 2001 referitoare la comunitatea românilor din Ungaria”, în vol. *Simpozion. Comunicările celui de-al XII-lea Simpozion al Cercetătorilor români din Ungaria*, 2003.

² Gheorghe Petrușan, Emilia Martin, *Românii din Ungaria*, Editura Press Publica, Budapesta, 2000, p. 9.

³ *Ibidem*.

Palatul Mocioni (1880)

Motive dintre cele mai diverse, precum asimilarea, pierderea legăturilor cu blocul etnic românesc, introducerea limbii maghiare în școlile românești, promovarea excesivă a sentimentului național maghiar au determinat un declin constant al numărului de români. În multe localități în care în secolul al XIX-lea se vorbea limba română, astăzi se vorbește limba maghiară.

Desigur, limba reprezintă un important element identitar. Dar, identitatea este un fenomen mult mai complex. Sunt multe comunități etnice care se revendică dintr-o națiune fără să mai vorbească limba maternă. În condițiile în care comunitatea românilor părea că înregistrează o diminuare constantă a numărului membrilor săi, Oficiul Central de Statistică din Ungaria anunța oficial, în primăvara anului 2013, că, la recensământul din 2011, în Ungaria, 26 345 de persoane s-au

declarat de naționalitate română. De asemenea, 13 886 de persoane și-au declarat limba română ca limbă maternă. Cumulând datele, rezultă că în Ungaria sunt 35 641 de români, fapt ce situează minoritatea română din Ungaria pe locul al treilea ca număr, după țigani (315 583) și germani (185 696)¹.

Din consultarea cronicii serviciului divin la românii din Ungaria pe anul 2010, rezultă că în Ungaria au fost botezați 51 de tineri, din care 48 în rit ortodox, 1 la Biserica Baptistă și 2 în Biserica Penticostală. În schimb, au fost

Palatul Mocioni (azi)

¹ Eva Șimon, „Ungaria: Rezultatele recensământului din 2011. Suntem cu 214% mai mulți români în Ungaria”, în *Romanian Global New Press*, miercuri, 3 aprilie, 2013.

Palatul Nákó

Giula

Intrare în Pasajul Gojdu

înregistrate 101 înmormântări, din care 80 în parohiile ortodoxe, 7 în ritul baptist și 5 în cel pentecostal¹. În aceste condiții, ale unui spor natural negativ, se pune întrebarea ce a contribuit la creșterea numărului de români? O

mai corectă înregistrare la recensământ a cetățenilor care prin tradiție, limbă sau origine etnică sunt români?

La acest fenomen a putut contribui procesul de emigrație. După 2007, când România

¹ *Calendarul românesc*, 2011, pp. 107–114.

Casă din Micherechi în 1950. Sursa: Arhiva săptămânalului „Foaia românească”.

a aderat la UE, o serie de cetățeni români, mai ales din județele Arad, Bihor și Satu Mare s-au stabilit în localitățile din estul Ungariei. Între anii 2007–2012, în localitatea Bătănia (Battonya) s-au stabilit 350 de familii de români¹. Dar, printre cei 35 641 de persoane considerate ca aparținând comunității românești, 10 133 sunt de religie romano-catolică și 8 801 reformați, în condițiile în care, în mod tradițional, românii din Ungaria aparțin confesiunilor ortodoxă și greco-catolică, iar, începând cu secolul XX

unii sunt neoprotestanți, penticostali sau bapțiști. În cazul românilor, putem lua în considerare și fenomenele tipice care apar în zonele de frontieră, prin formarea unor dialecte de frontieră, limba locuitorilor resimțind influențe din partea ambelor limbi majoritare.

Dar, dincolo de aceste fluctuații de populație, în Ungaria trăiește de sute de ani o comunitate românească de tradiție, cu o cultură foarte bine marcată, atât în civilizația maghiară, cât și în cea românească.

¹ Mediafax.ro, 8 octombrie 2013.

Ulița principală din Micherechi la 1950. Sursa: Arhiva săptămânalului „Foaia românească”.

BISERICĂ ȘI COMUNITATE

Episcopia Ortodoxă din Giula

După tratatul de la Trianon, din 4 iunie 1920, pe teritoriul Ungariei românii sunt o prezență activă, cu o identitate asumată, în localitățile Aletea, Apateu, Bătania, Bichiș, Bichișciaba, Budapesta, Cenadul Unguresc, Ciorvaș, Crîstor, Darvaș, Giula, Jaca, Leucuș-haz, Micherechi, Otlaca Pustă, Peterd, Săcal, Seghedin și Vecherd. În trecut, erau consemnate importate comunități românești de religie greco-catolică în localitățile Pocei, Leta Mare, Macău și Bedeu. La Leta Mare a trăit o parte a copilăriei publicistul și scriitorul Iosif

Vulcan, întemeietorul revistei *Familia*, revistă în care a debutat poetul Mihai Eminescu.

Exceptând Budapesta, pe teritoriul actual al Ungariei, românii populează localități din regiunea cuprinsă între vestul Tisei și nordul Mureșului, localități unde documentele îi consemnează de sute de ani. La Giula (Gyula), localitatea cu cea mai mare comunitate românească, prezența românilor este consemnată încă din secolul al XIV-lea¹. În anul 1651, mitropolitul Sofronie, care își avea reședința la Mănăstirea Hodoș–Bodrog, purta titlul de

¹ Eugen Glük, „Contribuții la istoria comunității românești din Ungaria”, în *Revista istorică*, 1994, p. 479.

Monument funerar Gojdu

Biserica din Bătănia

„mitropolit al cetăților Lipova și Giula”¹. În 1660, călătorul turc Evlia Cselebi arăta că orașul este populat cu maghiari și români. De altfel, la Giula s-a constituit, în 1695, prima comunitate ortodoxă, care, în 1703, adresa o cerere Episcopiei de Arad. Pe sigiliul aplicat cererii se disting o biserică cu turlă și o cruce în dextram².

Pentru românii din Ungaria, biserica a reprezentat locul central al întregii comunități, singura instituție sigură din viața lor. În 1721,

la Giula s-a ridicat o biserică de lemn, care, în 1727, a fost înlocuită cu o altă biserică, ridicată din cărămidă. Între anii 1802–1824, s-a edificat actuala Biserică Sf. Nicolae, din 1999 Catedrală Episcopală. Biserica reprezintă unul din cele mai grandioase edificii de arhitectură bisericească ortodoxă în stil baroc. Iconostasul catedralei, realizat între anii 1824–1827, este o capodoperă de pictură și sculptură, împodobit cu icoane pictate în ulei de pictorul Arsa Teodorovici.

¹ Elena Csobai, *Românii din Ungaria. Studii de istorie*, Giula, 2013, p. 9.

² Teodor Misaroș, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din Ungaria*, Ediția a II-a, revizuită, Giula, 2002, p. 144.

Biserica din Apateu

Bisericile ortodoxe ale românilor din Ungaria ridicate la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea reprezintă un simbol identitar. Între anii 1791–1801, aromânii și grecii au ridicat la Pesta, pe malul Dunării (azi Piața Petőfi), Biserica Adormirii Maici Domnului, construită în stil baroc, după planul arhitectului József Jung, având ca model biserica greacă din Viena¹. În anul 1888, Ministerul Cultelor a atribuit biserica ortodoxă din Budapesta, numită în documente „Greco-Valahica”, comunității grecești. În aceste condiții, Parohia ortodoxă a primit, de la Fundația Gojdu, un spațiu provizoriu, în strada Holló, nr. 8. În

aceiași spațiu se află și astăzi capela și sediul Protopopiatului Ortodox Român din Budapesta.

Bisericile românilor din Ungaria sunt adevărate monumente de artă bisericească, purtând amprenta arhitecturii central-europene a secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea: Biserica din Apateu a fost ridicată în 1807, în stil baroc, cea din Bătănia în 1872. Biserica din Bichiș, în stil baroc, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cu un iconostas pe care pictura și arhitectura se împletesc într-o adevărată capodoperă. La Bichișciaba, biserica a fost ridicată în 1837, la Cenadul Unguresc, s-a construit, în stil baroc, la 1808. Biserica din Chitighaz, construită la

¹ Maria Berényi, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000, p. 18.

Biserica din Bichiș

Iconostasul bisericii din Bichiș

Biserica din Cenadul Unguresc

Iconostasul bisericii din Cenadul Unguresc

Biserica din Chitichaz

Biserica din Jaca

1779, are turla din tablă de aramă. Biserica din Jaca a fost ridicată la 1791. La Micherechi biserica a fost construită în stil clasic târziu, la 1849. Biserica din Peterd s-a ridicat în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea. Biserica Ortodoxă din Săcal a fost edificată la 1788, în barocul târziu și, de asemenea, Biserica din Veherd a fost construită, tot în stilul barocului târziu, la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Monumente de artă, bisericile românilor ortodocși din Ungaria au păstrat un adevărat tezaur de vestigii, constând din *obiecte de cult* (litieră, potire, candelă, cruce, sfeșnice, epitafuri, cădelnițe, discuri etc.), *icoane* pe sticlă, pe pânză și lemn, *cărți vechi de cult* (evanghelii,

pentecostare, molitvelnice, cărți de rugăciune etc.) și *textile bisericesti* (odăjdii preoțești, stihare, prapuri etc.).¹

Prin proveniență și tipologie, obiectele de cult, icoanele și cărțile pun în evidență apartenențe lor la aria de cultură și civilizație românească. Din anul 1989, s-a început munca de inventariere a obiectelor de cult și crearea unei colecții care a fost depusă în clădirea Episcopiei Ortodoxe din Giula. Din bogata colecție, sub raport valoric, se remarcă icoanele prăznicare de la parohia din Bichiș, pictate pe lemn, în 1773, de către pictorul de origine aromână Ștefan Tenețchi. Icoanele pe sticlă din colecție, potrivit cromaticii și elementelor decorative,

¹ Csobai Elena, Emilia Martin, *Vestigiiile Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria*, Giula 2013, pp. 33–34.

Catedrala Episcopală din Giula

Biserica Mică din Giula

Biserica din Micherechi. Sursa: Arhiva săptămânalului „Foaia românească”.

Ștefan Rusu și soția – fondatorii bisericii din Otlaca. Sursa: Arhiva săptămânalului „Foaia românească”.

provin din centrul de la Nicula, cel mai important și mai vechi centru de icoane pe sticlă din Transilvania. Menționăm că nu au fost preluate de la parohii piesele de cult și matricolele care sunt încă în folosință.

Din punct de vedere administrativ, parohiile ortodoxe române din Ungaria au funcționat ca eparhie, cu statut autonom. În 1946, credincioșii au solicitat ca parohiile române să se constituie într-o episcopie. S-a aprobat doar un Vicariat Ortodox Român, aflat sub jurisdicția Episcopiei de Arad. De abia în 1997 s-a împlinit dorința credincioșilor români din

Ungaria, prin crearea Episcopiei Ortodoxe cu reședința la Giula. Timp de doi ani, scaunul episcopal a rămas vacant. În 1999, în prezența Patriarhului Teoctist, a fost instalat episcop Sofronie Drincec. În 2007 a fost numit episcop de Oradea, iar la Giula a fost instalat actualul episcop, Siluan Manuilă.

O parte a românilor din Ungaria împărtășesc religia baptistă sau penticostală. S-au constituit comunități baptiste și penticostale, în care ca limbă liturgică se folosește limba română, în Cenadul Unguresc, Chitighaz și la Micherechi.

ȘCOALA LA ROMÂNII DIN UNGARIA

Ora de română la Aletea în 1960. Sursa: Arhiva săptămânalului „Foaia românească”.

Școala, învățământul reprezintă un factor major în cultivarea conștiinței naționale. După anul 1918, numeroși învățători și preoți din localitățile cu populație românească rămasă pe teritoriul Ungariei au plecat în România. În școli, au fost înlocuiți cu dascăli unguri, iar predarea s-a făcut în limba maghiară. După 1948, s-au reînființat școli românești în localitățile cu o comunitate semnificativă românească și școli cu clase de predare în limba română în localitățile în care numărul copiilor de etnie română era mai redus. Astfel, funcționează școli generale românești în localitățile Aletea, Bătania, Bedeu,

Liceul Nicolae Bălcescu din Giula

Clădirea primei școli primare românești din Giula

Chitighaz, Giula și Micherechi. În localitățile Apateu, Cenadul Unguresc, Leucușhaz, Ot-laca-Pustă și Jaca există în școli secții cu pre-darea în limba română. În anul 1949, s-au pus bazele liceului „Nicolae Bălcescu” din Giula. În anul 1960, prin circulara nr. 44167/1960, emisă de Ministerul Educației din Ungaria, toate școlile cu învățământ minoritar au fost obligate ca, începând cu anul școlar 1960–1961 să renunțe la predarea în propria limbă și să introducă predarea în limba maghiară¹. De atunci, majoritatea disciplinelor școlare s-au predat în limba maghiară. Curricula școlii de astăzi recomandă discipline care privesc istoria românilor și spiritualitatea românească.

Biblioteca liceului, profesorii, ambianța cul-turală au susținut la Liceul „Nicolae Bălcescu” o stare de spirit propice perpetuării senti-mentului apartenenței elevilor la comunita-tea românească. Aici, la cele două cicluri, școală generală și liceu, învață peste 300 de elevi, dintre care unii provin din România, mai ales din localitățile din apropierea grani-ței cu Ungaria. Anual, la Liceul „Nicolae Bălcescu” sunt marcate marile sărbători naționale ale românilor, 24 ianuarie 1959, 1 decembrie 1918, sunt evocate marile perso-nalități ale culturii românești, Mihai Emi-nescu, Liviu Rebreanu, I.L. Caragiale, Octavian Goga, George Coșbușca.

¹ Alexandru Ghișca, „Maghiarii din România – Românii din Ungaria în secolul XX. O analiză comparativă”, în vol. *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, coordonatori Sorin Radu, Vasile Ciobanu, Editura Techno Media, Sibiu, 2001, p. 70.

Elevii școlii și liceului din Jula în anul 1951. Sursa: Arhiva săptămânalului „Foaia românească”.

Teatrul popular din Bățania (1925–1926). Sursa: Arhiva săptămânalului „Foaia românească”.

Teatrul de copii din Bedeu. Sursa: Arhiva săptămânalului „Foaia românească”.

Școala din Chitighaz. Sursa: Arhiva săptămânalului „Foaia românească”.

CULTURĂ ȘI SOCIETATE

Micherechi, dans în anul 1980. Sursa: Arhiva săptămânalului „Foaia românească”.

Dacă astăzi în Ungaria există o comunitate românească, ea se datorează mult culturii. Preoții, dascălii, filologii și istoricii, presa românească au reușit să creeze o stare mentală favorabilă conservării caracterului etnic românesc, au reușit să cultive adeziunea la o cultură care are un trecut demn, la o istorie în care românii au avut o contribuție importantă în crearea culturii și civilizației din Europa Centrală. Cercetătoarea Maria Berényi în *Cuvântul de deschidere* la cel de-al XII-lea Simpozion al Institutului de Cercetări

al Românilor din Ungaria, considera că „perpetuarea unei etnii, ca și confirmarea succesiunii sale istorice, se va judeca pe măsura creației sale spirituale”¹.

În timpul regimului comunist, când Ungaria și România împărtășeau opțiuni politice comune, la 31 martie 1948 s-a creat Uniunea Culturală a Românilor din Ungaria (UCRU), dar care nu a putut reprezenta o instituție activă în cadrul comunității românești, fiind puternic politizată. În anii care au urmat căderii regimului comunist, UCRU a devenit o

¹ Maria Berényi, Cuvânt de deschidere în *Simpozion*, XII, Giula, 2003, p. 5.

Bal românesc în Aletea. Sursa: Arhiva săptămânalului „Foaia românească”.

instituție de referință pentru cultura românească. Azi ea reunește 11 asociații locale și de specialitate cu drept juridic independent, precum și 8 comunități românești fără statut juridic.

Indiscutabil, un rol aparte în valorificarea patrimoniului istoric al românilor din Ungaria, în cercetarea trecutului și formarea unei conștiințe istorice la românii din Ungaria îl are Institutul de Cercetări al Românilor din Ungaria, creat în anul 1993. Inițial, în primăvara anului 1991, s-a constituit Cercul de cercetători sub denumirea provizorie *Pentru Cultura Română din Ungaria*¹. La 7 februarie 1992, acesta s-a transformat în Comunitatea Cercetătorilor și Creatorilor Români din Ungaria, înregistrat la tribunal ca persoană

juridică. La 13 februarie 1993, Comunitatea a pus bazele Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria. Director al Institutului a fost ales dr. Maria Berényi, publicist, poet, istoric, care de 20 de ani conduce destinele acestei instituții.

La înființarea Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Guvernul maghiar s-a angajat prin hotărârea nr. 1025 din 1993 să finanțeze Institutul. După 1997, fondul s-a diminuat, fiind periclitată existența acestuia. Institutul funcționează cu trei secții, Istorie, Etnografie și Lingvistică literară. În 20 ani de existență, a promovat cele mai diverse cercetări privind istoria românilor din Ungaria, credințele și mitologia populară în cadrul românilor din Ungaria, obiceiurile tradiționale, particularitățile graiurilor, cercetări dialectologice și sociolingvistice ș.a.

Cărțile și studiile membrilor Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria au permis regăsirea unei realități vii și complexe a vieții românilor din Ungaria. Memoria vie, cu imaginile-cheie, cu simbolurile și miturile vieții de la țară, cu particularitățile arhaice ale limbii vorbite în comunitățile românești reprezintă, pentru români, suportul istoric și cultural al naționalității. Figurile istorice care au reprezentat gloria de altădată a românilor, Gheorghe Sina, Emanuil Gojdu, Alexandru Mocioni, Gheorghe Ioanovici, George Pomuț, Iuliu Teodorescu ș.a. constituie o lectură identitară a istoriei românilor din Ungaria.

¹ *Institutul de Cercetări ale Românilor din Ungaria. Un deceniu de existență 1993–2003*, Giula, 2003, p. 6.

Emanuil Gojdu (1802–1870)

Orice român din Ungaria se mândrește cu George Pomuț, consul și apoi consul general al Statelor Unite ale Americii la St. Petersburg, născut la Giula în 1818. Pomuț a luptat în războiul american de secesiune, în armata nordului, iar în 1865 ajunge general pentru meritele sale militare. Excelent negociator, în 1867 a reușit să realizeze cea mai importantă tranzacție din istoria relațiilor ruso-americane, prin cumpărarea de către SUA a Peninsulei Alaska de la Rusia, cu suma de 7 200 000 de dolari. Moare în 1882 în Rusia, lăsând în urmă o poveste de viață uluitoare. Statuia lui G. Pomuț și numele unei piețe din orașul Giula le reamintesc românilor și maghiarilor din

George Pomuț (1818–1882)

oraș de un fiu al lor, care i-a făcut cunoscuți în America.

În egală măsură, românii din Ungaria sunt foarte atașați de amintirea lui Emanuil Gojdu. Aromân care se trăgea dintr-o familie din Moscopole, născut la Oradea, cu studii de drept la Budapesta și Bratislava, Emanuil Gojdu a profesat avocatura la Budapesta și s-a afirmat ca un apărător activ al drepturilor românilor din Transilvania. La moartea sa, își lasă prin testament averea românilor ortodocși din Transilvania și Ungaria. Fundația creată după dispariția lui a oferit burse unor studenți români care aveau să devină mari personalități: Octavian Goga, Traian Vuia, Victor Babeș etc.

PRESĂ ȘI POLITICĂ

Români din Micherechi. Sursa: Arhiva săptămânalului „Foaia românească”.

Comunitatea românilor din Ungaria s-a regăsit în spațiul public timp de peste 60 de ani prin intermediul publicației „Foaia românească”. Apare săptămânal, fiind editată de Uniunea Culturală a Românilor din Ungaria, având un colegiu redacțional format din Eva Iova Șimon, redactor-șef, Anca Liana Butar, Ana Cioca Czesznak și Rita Pătcaș. Evenimentele din viața culturală și politică, din viața bisericii și a școlii se constituie într-o cronică săptămânală a vieții românilor din Ungaria, cu date și informații despre identitatea culturală și lingvistică a acestora.

Anual, „Foaia românească” editează *Calendarul românesc*, un almanah retrospectiv al anului care s-a încheiat, cu rubricile: *Românii din Ungaria*, *Viața creștin ortodoxă*, *Oameni și locuri*, *Botezuri*, *Cununii și înmormântări la românii din Ungaria*, *Tineret*, *Școală*, *Divertisment*. Realizat în tradiția vechilor calendare, Almanahul „Foi românești” reprezintă o lectură deosebit de plăcută pentru vacanță și sărbători.

Românii din Ungaria sunt membrii ai mării familii românești, ei există și prin legăturile culturale cu România, prin integrarea lor în marea cultură națională a românilor de pretutindeni.

Bibliografie orientativă

- Arbure, Zamfir C., *Basarabia în secolul XIX*, București, 1899.
- Arbure, Zamfir C., *Dicționarul geografic al Basarabiei*, București, 1904.
- Berciu-Drăghicescu, Adina, Petre, Maria, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică*, Vol. I–II, București, 2004–2006.
- Berciu-Drăghicescu, Adina (coord.), *Aromâni, meglenoromâni, istroromâni – aspecte identitare și culturale*, București, 2012.
- Berenyi, Maria, *Cultură românească la Budapesta în secolul al XIX-lea*, Giula, 2000.
- Csobai, Elena, *Românii din Ungaria. Studii de istorie*, Giula, 2013.
- Csobai, Elena, Martin, Emilia, *Vestigiile Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria*, Giula, 2013.
- Fruntașu, Iulian, *O istorie etnopolitică a Basarabiei, 1812–2002*, Chișinău, 2002.
- Grigorovici, Radu, *Bucovina între milenii: studii și documente*; Cuvânt-înainte D. Vatamaniuc, volum îngrijit de Rodica Marchidan și Rodica Iașencu, București, 2006.
- Măran, Mircea, *Românii din Voivodina: Istorie, demografie, identitate românească în localitățile Voivodinei*, Zrenianin, 2009.
- Misaroș, Teodor, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din Ungaria*, Ediția a II-a, revizuită, Giula, 2002.
- Nenițescu, Ioan, *De la românii din Turcia Europeană*, București, 1895.
- Popescu, Ion, Ungureanu, Constantin, *Românii din Ucraina între trecut și viitor. Românii din regiunea Cernăuți (studiu etnodemografic și sociolingvistic)*, Oradea, 2010.
- Sikimić, Biljana (coordonator), *Banjaši na Balkanu: Identitet etničke zajednice*, Balkanološki institut SANU, Beograd, 2005.
- Sorescu-Marinković, Annemarie, *Românii din Timoc astăzi. Ființe mitologice*, Cluj-Napoca, 2012.
- В.С. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы)*, Штейнца, Кишинев, 1979.
- П.А. Крушеванд, *Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, литературный и справочный сборник*, Москва, 1903.

Format: 8/54x84
Coli tipo: 26

Tipărit la Radin Print,
prin reprezentantul pentru România
4 Colours Advertising, www.4colours.ro

